

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECONOMICE „COSTIN C. KIRIȚESCU”
INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIETII
Grant de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor,
aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația „PATRIMONIU” GAR-
UM-2019

Politici publice pentru romi între europenizare și deresponsabilizare

Autor:

Dr. Ionuț-Marian Anghel, CS III (coord. Grant)

2021

Cuprins:

1. Introducere	3
2. Dezvoltări instituționale la nivel național: de la problemă de securitate la protecția drepturilor omului și minorităților	3
2.1. Măsuri în domeniul educației	11
2.2. Măsuri în domeniul locuirii	20
3. Strategia de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității rome (2012-2020)	26
4. Politici europene de îmbunătățire a situației romilor	27
5. Concluzii	34
6. Bibliografie:	35

1. Introducere

În acest draft de raport vom discuta principalele dezvoltări instituționale și politici care s-au succedat în perioada tranziției în domeniul protecției minorităților și îmbunătățirii situației socio-economice a romilor din România (în domeniile educației și locuirii). Dacă în prima decadă din perioada tranziției, eforturile au fost mai degrabă în domeniul drepturilor culturale și politice, iar intervențiile au venit din partea organizațiilor neguvernamentale, odată cu adoptarea Strategiei de îmbunătățire a situației romilor din perioada 2001-2010 se pun bazele instituționale la nivel central și local prin trasarea responsabilităților de implementare a strategiei către autoritățile publice, crearea de posturi în cadrul prefecturilor, ministerelor și primăriilor responsabile de monitorizarea implementării strategiei. În ultima parte a capitolului voi prezenta apariția și dezvoltarea politicilor pentru romi la nivel european, începând cu anii 1990, când instituțiile europene nu aveau niciun instrument adresat protecției minorităților și până la apariția cadrului comun de incluziune a minorității rome pentru perioada 2011-2020.

2. Dezvoltări instituționale la nivel național: de la problemă de securitate la protecția drepturilor omului și minorităților

„Două mașini de poliție circulau prin Hădăreni anunțând la megafon: <Să li se dea foc numai caselor țiganilor, casele românilor nu trebuie aprinse!>”¹

Prima decadă a tranziției fostelor țări socialiste a fost marcată de conflictele inter-etnice din regiune. La prima conferință după căderea regimurilor socialiste, la Copenhaga, CSCE și-a exprimat îngrijorarea față de potențialele conflicte inter-etnice care pot apărea în zonă și a lansat agenda dimensiunii umane a securității.² În decursul anilor 1990, OSCE a monitorizat situația conflictelor inter-etnice din foste Iugoslavie, precum și situația maghiarilor din România și a minorității ruse din fostele state baltice.³

¹ Mărturie din dosarul intentat ca urmare a pogromului de la Hădăreni din 1993, European Roma Rights Centre, "Stare de impunitate. Incalcarea drepturilor omului - cazul romilor din România," (Budapest: European Roma Rights Center, 2001)

² Conference of the Security and Co-operation in Europe, "Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE," (Copenhaga: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 1990)

³ Patrice McMahon, "Managing Ethnicity : The OSCE and Trans-National Networks in Romania", *Problems of Post-Communism*, 52, no., 1, (2005)

În acest context, respectarea drepturilor omului și ale minorităților a devenit un discurs tare⁴ la nivelul instituțiilor europene (Consiliul Europei, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa), a ONG-urilor internaționale și transnaționale⁵ și o condiție politică de aderare impusă prin criteriile de la Copenhaga unde, alături de asigurarea unei economii de piață funcționale, stabilitatea instituțiilor democratice și ale statului de drept, viitoarele state membre trebuiau să asigure „respectarea drepturilor omului și protejarea minorităților”. Ulterior, o serie de tratate, directive și convenții au fost ratificate de către România pentru a reglementa discriminarea etnică, egalitatea între etnii și protejarea drepturilor minorităților^{6 7} și au apărut noi centre de expertiză la nivel național și european care au finanțat cercetări în domeniul relațiilor interetnice sau minorităților. OSCE este activă prin intermediul Oficiului pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului, Națiunile Unite are un organism special în cadrul Consiliului pentru Drepturile Omului (UNHCR) iar Uniunea Europeană a înființat în 2007 Agenția pentru Drepturi Fundamentale (FRA). La nivel național se înființează Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale (2001), subordonat Guvernului României.

La nivel instituțional, în 1993 se înființează Consiliul pentru Minoritățile Naționale cu atribuții administrative și financiare ce va avea doar rol consultativ și era format din reprezentanți ai fiecărui grup minoritar. Odată cu preluarea guvernării de către coaliția de centru-dreapta, Convenția Democrată-Română (CDR), cu o platformă mai deschisă către colaborarea cu minoritățile, se va înființa în 1997 un Departament pentru Protecția Minorităților Naționale⁸ cu rol consultativ pentru Guvern și condus de către un ministru etnic maghiar. În cadrul acestui departament se înființează Oficiul Național pentru Romi (ONR). De asemenea, guvernul a înființat în același an poziția de Avocat al Poporului pentru a rezolva problema abuzurilor de încălcare a

⁴ Pierre Bourdieu, *Limba și putere simbolică* (București: Editura Art, 2012)

⁵ Probabil cele mai importante ONG-uri transnaționale și internaționale care au susținut activitate de advocacy în România la nivelul drepturilor omului au fost International Helsinki Watch, Project on Ethnic Relations, European Roma Rights Center, Partners for Democratic Change

⁶ Într-o ordine cronologică amintim cele mai importante documente adoptate în primul deceniu post-decembrist ce fac referire la subiectul discutat: Convenția Europeană pentru Protejarea Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale (1994); Convenția Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale (1995), Carta Europeană a Limbilor Minoritare și/sau Regionale (1995); Tratatul de la Amsterdam (1997), Directiva Egalității Rasiale 2000/43/C.E:

⁷ Melanie Ram, "Anti-Discrimination Policy and the Roma: Assessing the Impact of EU Enlargement", *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, no., 3, (2007), ———, "Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania", *Studies in Comparative International Development*, 38, no., 2, (2003), ———, "Romania: From laggard to leader?," în *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, Bernd Rechel (coord.) (London and New York: Routledge, 2009)

⁸ HG 17/1997 privind înființarea, organizarea și funcționarea Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale

drepturilor civile și pentru a oferi recomandări pentru amendamente legislative. Este de remarcat că un interes la nivel guvernamental pentru minoritățile naționale se datorează în bună măsură depunerii candidaturii României de aderare la Uniunea Europeană. Așa cum am specificat mai sus, respectarea drepturilor omului și minorităților a devenit o condiție obligatorie a criteriilor de la Copenhaga (1993).

La nivel internațional, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) va reproblematisa agenda de securitate. Dacă până în 1989, securitatea era discutată doar în termeni de conflict între state, după 1989, odată cu izbucnirea conflictelor inter-etnice din regiune – care au vizat de multe ori și minoritatea romă – problema securității a fost regândită pentru a include pe lângă conflictele inter-statale și pe cele intra-statale. Dimensiunii de securitate i s-a adăugat cea umană prin care OSCE a presat pentru reforme intra-statale, incluzând suportul pentru drepturile omului, democratizare și creșterea capacității societății civile.⁹

Totodată, la nivel politic fiecărei minorități îi este garantat prin Constituție un loc în Parlament, în Camera Deputaților, loc care a fost monopolizat practic din 1992 de către reprezentanții Partidei Romilor (PR) în ciuda criticilor aduse de către Comisia Europeană diferitelor guverne și concurenței politice în reprezentarea intereselor minorității romă la nivel național.¹⁰ Perpetuarea puterii partidelor minorităților se datorează unor cauze structurale ce țin de înăsprirea legilor partidelor politice pentru înființarea unui nou partid politic precum și reglementărilor privind finanțarea partidelor politice ale minorităților (dar nu numai) prin care acestea primesc anual subvenții de la stat pentru derularea activităților.¹¹ Partida Romilor a primit

⁹ Mark Duffield, "Social Reconstruction and the Radicalization of Development: Aid as a Relation of Global Liberal Governance", *Development and Change*, 33, no., 5, (2002)

¹⁰ Supremația Partidei Romilor s-a conturat odată cu promulgarea legii 27/1996 care cerea tuturor partidelor politice noi să se înregistreze în următoarele 6 luni cu condiția să aibă cel puțin 10.000 de membri fondatori domiciliați în cel puțin 15 din cele 41 de județe dar nu mai mult de 300 de membri în fiecare județ. Legea 14/2003 a înăsprit numărul de membri fondatori necesari pentru înființarea unui partid ce a fost ridicat la 25.000 din 18 județe, cu cel puțin 70 de membri din fiecare județ, făcând dificilă înființarea de noi partide politice a se vedea Iulius Rostas, "The Romani Movement in Romania: Institutionalization and (De)mobilization " în *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization and Neoliberal Order*, Nando Sigona și Nidhi Trehgan (coord.) (UK: Macmillan Publishers Ltd, 2009) p. 162

¹¹ Ibid. p. 163, Ronald King și Cosmin Gabriel Marian, "Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania", *East European Politics and Societies*, 26, no., 3, (2012) pp. 568-569

constant în ultimul deceniu subvenții de la stat în valoare de minim 2 milioane de euro, ce le-a permis perpetuarea puterii de reprezentare a intereselor minorității rome.^{12 13}

Chiar și așa, Partida Romilor nu a reușit să mobilizeze votul etnic, numărul votanților pentru PR scăzând de 15 ori, de la 300.000 în 1992, la 60.000 în 2008 și 20.000 în 2012¹⁴ Deși Partida Romilor (în prezent Partida Romilor Pro-Europa) a fost adesea criticată pentru lipsa sa de eficiență și a conducerii politizate, nici celelalte organizații rome cu rol politic nu au reușit să mobilizeze etnic minoritatea romă. Atât Uniunea Națională a Comunităților de Rromi (UNCRr) – care îi reprezintă pe romii tradiționali – cât și Partida Alianța Democratică a Romilor – a cărei bază a fost pusă de activiști romi educați politic de programele de activism ale Fundației pentru Societatea Deschisă - sau Alianța pentru Unitatea Romilor (AUR) nu au reușit să redistribuie votul etnic al Partidei Romilor.¹⁵ Dincolo de legi și praguri electorale restrictive, încrederea scăzută a romilor în PR se datorează performanțelor slabe în promovarea unei platforme electorale consistente, lipsa democrației interne, scandalurilor de corupție și stilului autoritar de conducere.¹⁶ Coalițiile încheiate de PR cu partidele politice mari se bazează mai degrabă pe interese clientelare,

¹² Datele pentru perioada 2004-2008 provin din studiul realizat de Iulius Rostas "The Romani Movement in Romania: Institutionalization and (De)mobilization " în *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization and Neoliberal Order*, Nando Sigona și Nidhi Trehgan (coord.) (UK: Macmillan Publishers Ltd, 2009), în timp ce pentru perioada 2009-2015, date privind finanțarea de la bugetul de stat a organizațiilor neguvernamentale aparținând minorităților naționale provin de la Departamentul de Relații Interetnice, conform unei solicitări scrise înaintate de mine în luna septembrie a anului 2016 și pentru care mulțumesc conducerii DRI-ului.

¹³ Deși după 1989 s-au pus în aplicare măsuri afirmatorii care să faciliteze accesul, reprezentarea și participarea minorităților la viața politică, precum locurile rezervate în Parlament, reglementările politice care permiteau dreptul unei singure organizații/partid să reprezinte fiecare minoritate în Parlament și subfinanțarea activităților respectivelor organizații au avut un impact negativ asupra concurenței dintre organizații, cele aflate deja în Parlament blocând inițiativele organizațiilor concurente, intrând în relații de patronaj politic cu partidele de la guvernare care le asigură finanțarea capacităților organizaționale și sponsorizarea activităților cultural-lingvistice. Partida Romilor este înregistrată ca o organizație neguvernamentală, căruia îi este permisă însă participarea la alegerile locale și parlamentare. Luând în considerare faptul că autoritatea PR nu a fost contestată de către niciun guvern, iar sursa principală de venit o reprezintă subfinanțarea primită de la guvern, face din PR mai degrabă un GONGO (*government based-NGO*) decât o organizație neguvernamentală autonomă

¹⁴ National Democratic Institute, "Assessment and barriers to Roma political participation in Romania," (Washington: National Democratic Institute for International Affairs, 2009) p. 8, Roxana Prisacariu, "Roma political participation in Romania - from presence to influence," (University of Fribourg: Institute for Federalism, 2013)

¹⁵ Ana Bleahu, "Political Participation of Roma Minorities from perspective of Romanian Integration into European Union," (Romani Criss, 2005)

¹⁶ Iulius Rostas, "Roma Participation: From Manipulation to Citizen Control", *Roma Rights. Journal of the European Roma Rights Centre*, no., 1, (2012) p. 5, Catherine Pajic, "Mechanisms to Improve the Political Participation of Roma in Central and Eastern Europe", *Roma Rights. Journal of the European Roma Rights Centre*, 1, no., 1, (2012)

decât pe negocieri politice, iar imaginea unei conduceri corupte le face mai ușor de manipulat de către partidele politice principale, în dauna reprezentării intereselor comunității rome.¹⁷

Cercetarea etnografică întreprinsă de Cerasela Voiculescu¹⁸ a revelat două procese politice ce au avut un impact asupra lipsei împuternicirii comunităților de romi și mobilizării acestora pentru îmbunătățirea situației socio-economice și politice: politica patronajului și patronajul politic. Protocolul încheiat de PR cu PSD în 2001, dar care a fost extins și către alte partide de guvernare, a însemnat „capturarea” *leadershipului* formal și informal al romilor (în special cei românizați) în rețele de putere, în care aceștia din urmă devin intermediari (*brokeri*) între nivelurile local-județean-național al spațiului politic. Liderii informali ai grupurilor de romi îi conving pe aceștia din urmă să voteze cu diferite partide și acționează ca *brokeri* ai puterii, în rețele lax de putere ce leagă politicieni și oameni de afaceri de la nivel local și național. Pe de altă parte, și experții locali/județeni angajați în cadrul structurilor politice locale sunt prinși într-o rețea strânsă de putere, una birocratică, fiind considerați de către autoare drept *brokeri* statali, adică reprezentanți ai exercitării puterii statului la nivel local.¹⁹

În sfârșit, în 2001, administrația noului guvern social-democrat a schimbat numele Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale în Departamentul pentru Relațiile Inter-Etnice, subordonat Ministerului Informațiilor Publice (în prezent, în subordinea Secretariatului General al Guvernului). Pentru a se plia directivelor și politicilor Uniunii Europene de combatere a tuturor formelor de discriminare, se înființează Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD) ce va deveni operațional în 2002 cu rolul de monitorizare și combatere a discriminării, având sarcinile de a rezolva plângeri, iniția investigații privind acțiunile de discriminare și amenda pe cei găsiți vinovați de acte discriminatorii.

3. Prima politică sistematică: Strategia Națională de Îmbunătățire a Situației Romilor (2001-2010)

¹⁷ ———, "Mechanisms to Improve the Political Participation of Roma in Central and Eastern Europe", *Roma Rights. Journal of the European Roma Rights Centre*, 1, no., 1, (2012) p. 38, National Democratic Institute, "Roma Political Participation in Romania," (Washington, D.C.: National Democratic Institute for International Affairs, 2003)

¹⁸ Cerasela Voiculescu, *European social integration and the Roma: questioning neo-liberal governmentality* (Abingdon and New York: Routledge, 2017)

¹⁹ Ibid. pp. 92-131

Chiar dacă intervențiile pentru îmbunătățirea situației romilor au apărut încă de la începutul anilor 1990, acestea au fost mai degrabă apanajul organizațiilor neguvernamentale internaționale sau naționale/locale. În primul deceniu post-decembrist am asistat la o creștere a organizațiilor neguvernamentale rome și pro-rome care au implementat proiecte/programe de îmbunătățire a situației romilor. Cele mai multe din aceste ONG-uri au fost sprijinite financiar și logistic de către ONG-urile internaționale și organizațiile inter-guvernamentale. Așadar prima decadă după căderea socialismului a fost caracterizată mai degrabă de intervenții eterogene venite din partea organizațiilor inter-guvernamentale și a celor neguvernamentale fără a exista o strategie clară guvernamentală de intervenție²⁰. Așa cum voi arăta în continuare, o parte din aceste proiecte și inițiative au fost preluate de către instituții publice și transformate în politică publică.

Minoritatea romă apare explicit pentru prima dată într-o politică publică *mainstream* odată cu adoptarea Planului național anti-sărăcie și promovarea incluziunii sociale în 2002, cu o secțiune dedicată îmbunătățirii condițiilor de viață ale romilor, ce conținea printre altele și măsuri afirmative în domeniul educației și sănătății. Ceea ce este interesant este că prezentarea problemelor întâlnite la populația de romi și propunerile de politici din acest document sunt asemănătoare cu cele din documentul elaborat de Partidul Comunist Român în a doua parte a anilor 1970 (exceptând presiunea pentru asimilare) și pe care l-am discutat în capitolul 3. Lipsa actelor de identitate, a actelor de proprietate pe locuință, slaba participare a copiilor romi la sistemul de învățământ obligatoriu, accesul precar la servicii de sănătate a reproducerii, precum și „criminalitatea ridicată cu efect social dezorganizator important”²¹ sunt elemente comune ale celor două documente din perioade istorice diferite.

²⁰ Mai mulți autori au periodizat etapele de conturare a politicilor adresate minorității rome. Spre exemplu, Marcel Dediu distinge 3 etape: a) perioada de așezare (1990-1997) – stabilirea mecanismelor instituționale pentru democratizarea și stabilizarea statelor din SE Europei în vederea reducerii conflictelor inter-etnice. Perioada se caracterizează mai degrabă printr-o abordare fragmentară, nestructurată și în special prin crearea structurilor logistice de finanțare a ONG-urilor rome și pro-rome; b) perioada pactului de ne-agresiune, în care se dezvoltă noi structuri instituționale de sprijinire a minorităților naționale și se încheie programe multi-anuale de tip PHARE în acordarea de sprijin consolidării unei societăți civile și c) perioada strategiei de îmbunătățire a situației romilor, în care se creează noile structuri la nivel național și local și a mecanismelor de implementare și evaluare a strategiei. Marcel Dediu, "Rolul instituțiilor internaționale în reformarea politicilor publice pentru romii din România," în *Politici publice și administratie publica* Florin Bondar (coord.) (Iași: Polirom, 2007). Alți autori care au utilizat aproximativ aceiași periodizări Sorin Căce, Gelu Duminiță și Marian Preda, (coord.). *Evaluarea Programelor pentru Comunitățile de Romi din România* (București: Agenția de Dezvoltare Comunitară "Împreună", 2005), Maria Ionescu, "Romii ca minoritate națională în România, în perioada 2004-2007," în *Politici de incluziune socială în perioada de criză economică*, Cătălin Zamfir, et al. (coord.) (București: Expert, 2010)

²¹ <http://gov.ro/ro/obiective/strategii-politici-programe/planul-national-anti-saracie-i-promovare-a-incluziunii-sociale&page=2>, accesat la data de 09.07.2018

Ca urmare a presiunii politice a UE de îmbunătățire a situației romilor, statele din SE Europei care doreau să adereze la UE au fost nevoite să adopte în acest sens strategii la nivel național. Strategia²² a reprezentat primul angajament politic al României după 1989 în vederea îmbunătățirii situației romilor. Aceasta a fost adoptată prin Hotărârea de Guvern 430/2001 și a avut o durată de 10 ani (2001-2010), constând în construcția unui sistem instituțional public, introducând la toate nivelele administrației publice (prin intermediul unor comisii interministeriale și ministeriale) a unor funcții specializate pe problemele social-economice ale romilor. Strategia viza intervenția în mai multe domenii sociale și anume ocupare, educație, sănătate, locuire și antidiscriminare.

La nivel instituțional, Strategia nu a oferit numai un resort pentru o acoperire mai largă a problemelor socio-economice ale romilor ci a oferit posibilitatea înființării unei instituții guvernamentale cu rol de coordonare, monitorizare, implementare și evaluare a politicilor pentru minoritatea romă. În 2005 se înființează Agenția Națională pentru Romi (ANR)²³, instituție publică aflată în subordinea Guvernului României ce avea să înlocuiască Oficiul pentru problemele romilor din structura Departamentului pentru Relații Interetnice.

În cadrul fiecărui minister responsabil de implementarea a Strategiei s-a înființat o comisie ministerială pentru romi cu rolul de a elabora un plan de măsuri generale pentru a fi implementate în cadrul Strategiei.

La nivel județean s-au înființat în cadrul Prefecturii, Birourile Județene pentru Romi ce vor elabora Planul Județean de Acțiune și vor coordona consilierii romi din cadrul primăriilor. Aceștia din urmă vor fi angajați la solicitarea organizațiilor pentru romi din teritoriu și se vor asigura de elaborarea Planului Local de Acțiune. De asemenea, la nivel județean se va înființa Grupul de Lucru Mixt prin ordinul prefectului, alcătuit din reprezentanți ai structurilor deconcentrate ale ministerelor, din membrii organizațiilor neguvernamentale ale romilor și din reprezentanți ai comunităților de romi, inclusiv consilieri județeni/locali. Deși este structura instituțională care ar trebui să gestioneze implementarea strategiei la nivel județean, aceasta nu are personalitate juridică și este deci un mecanism *soft* de luare a deciziilor. După cum remarca unul dintre experții romi

²² Strategia de îmbunătățire a situației romilor a fost un angajament politic luat de autoritățile române ca urmare a acordului de parteneriat încheiat în 1999 între România și Consiliul Europei privind accesarea în UE

²³ Legea 7 din 28 februarie 2005 privind aprobarea Ordonanței de Urgență nr. 78 din 7 octombrie 2004 pentru înființarea Agenției Naționale pentru Romi, HG Nr.1703 din 14 octombrie, completată și modificată în 2005 și 2009

intervievați: ²⁴ „nu are personalitate juridică [...] dat fiind acest lucru, multe inițiative, chiar dacă sunt propuse la nivelul grupului, se limitează doar la atribuțiile serviciilor dâșilor sau direcțiilor sau instituțiilor participante. Majoritatea reprezentanților merg pe ideea: <eu pot să fac asta pentru că asta e în atribuția mea, dar nu pot contribui și cu altceva în plus față de ceea ce trebuie să fac eu propriu-zis>”.

La nivel local (orașe, comune, sate) s-au înființat Grupuri de inițiativă locale (GIL), respectiv Grupuri de lucru locale (GLL) ca structuri de reprezentare a comunității rome. Rolul acestora este de a stabili nevoile și prioritățile conforme cu direcțiile de acțiune ale SNISR..

Deși Strategia a suferit modificări de trei ori până în momentul de față (2006, 2011, 2015), schema instituțională pare să fi rămas aceeași. Personalul ANR la nivel central și regional a suferit în schimb modificări de-a lungul Strategiei fiind redus de la 48 de posturi la 30, conform unei HG nr.1395/ 2009.²⁵

În diferite sectoare ale Strategiei s-au constituit politici publice menite să susțină incluziunea minorității rome și să combată excluziunea de la serviciile publice. Aceste politici au fost rezultatul unor eforturi guvernamentale, ale ministerelor responsabilizate de implementarea strategiei dar și de către organizații neguvernamentale care au implementat proiecte în principal din fonduri externe.

Metodologic, în acest capitol voi apela la analiza secundară a datelor din rapoartele de cercetare/politici elaborate de instituții inter-guvernamentale, ONG-uri sau cercetări academice, pentru a analiza principalele coordonate ale situației socio-economice ale minorității rome: educație, sănătate, ocupare, locuire, sărăcie. Având în vedere principalele probleme metodologice de identificare a unui eșantion reprezentativ național de romi,²⁶ există numeroase probleme în măsurarea impactului diverselor intervenții de politică publică/socială. Astfel, deși voi consulta numeroase rapoarte de evaluare sau de cercetare elaborate după 1989 de instituții inter-guvernamentale, ONG-uri sau echipe academice, acestea nu trebuiesc privite ca un continuum,

²⁴ Expert pe problematica romă din județul Cluj

²⁵ Cătălin Zamfir, "Evaluarea capacității Agenției Naționale pentru Romi," (București: Institutul de Cercetare a Calității Vieții, 2014) p. 21

²⁶ Vera Messing, "Methodological puzzles of surveying Roma/Gypsy populations", *Ethnicities*, 14, no., 6, (2014), Cosima Rughiniș, "The forest behind the bar charts: bridging quantitative and qualitative research on Roma/Tigani in contemporary Romania", *Patterns of Prejudice*, 44, no., 4, (2010), Mihai Surdu, *Those Who Count. Expert Practices of Roma Classification* (Budapest: Central European University Press, 2016)

prin care se pot măsura anumite progrese/regrese, ci mai degrabă vor avea un scop ilustrativ și de comparare cu situația populației nerome.

2.1. Măsuri în domeniul educației

În pofida politicilor de asimilare ale regimului socialist, educația romilor a rămas în continuare mult sub nivelul populației majoritare. Prima cercetare cantitativă după 1989 care analizează situația social-economică a romilor arăta că ponderea romilor analfabeți sau care aveau o școală primară incompletă era de 27,3%. Dintre copii cu vârsta de 7-9 ani la nivelul anului 1992, 30% din aceștia nu au frecventat deloc școala față de 22% din adulți. Cercetarea din 1992 mai arăta că nivelul de școlarizare scăzut al copiilor este mai probabil la comunitățile omogene, cu nivelul de școlarizare al mamei mai scăzut și ocupația semi sau necalificată a tatălui, adică exact aceea categorie care a fost „lovită” de restructurările din economie la începutul anilor 1990 și care s-a confruntat cu șomaj în masă după restructurarea economiei.²⁷

Situația romilor de la începutul tranziției nu a rămas fără ecou la nivel internațional. Deja, în 1993, Consiliul Europei (CoE) prin recomandarea 1203/1993, sublinia importanța acordării educației interculturale, a predării istoriei și culturii romani în școli, a antrenării de profesori romi și educării unor elite tinere care să devină intermediari între comunitate și autorități locale.²⁸ În 1992, o inițiativă a Facultății de Sociologie și Asistență din cadrul Universității din București prevedea acordarea de locuri speciale pentru romi în domeniul asistenței sociale. În 1998, Ministerul Educației a adoptat primele reglementări oficiale privind rezervarea locurilor în Universități pentru minoritatea romă în 7 universități, iar din același an s-au extins la întreg nivelul secundar și universitar.²⁹ Iar începând cu anul 2000, Ministerul Educației introduce locuri speciale pentru elevii romi în învățământul liceal și vocațional. Totodată, acesta a publicat manuale de limba și literatura romani precum și materiale auxiliare în limba romani pentru ciclul primar și secundar, astfel că dacă la începutul anului 1990, numărul elevilor care își asumau identitatea romă era de 109.325, în anul școlar 2007/2008, numărul acestora a crescut la 263.409.³⁰

²⁷ Cătălin Zamfir și Elena Zamfir, *Țigani în ignorare și îngrijorare* (București: Alternative, 1993)

²⁸ Council of Europe, "Education for Roma Children in Europe. Text and activities of Council of Europe concerning education," (Bruxelles: Council of Europe, 2006)

²⁹ Roma Education Fund, "Country Assessment. Romania," (Budapest: Roma Education Fund, 2011) p.17

³⁰ Daniela Giurca, (coord). *Incluziunea romilor din România: politici, instituții, experiențe* (Constanța: Editura Dobrogea, 2012) pp. 57-58

Un sondaj Gallup finanțat de către Fondul de Educație pentru Romi arăta că în perioada 2000-2006 s-au înscris 10.293 de elevi pe locurile rezervate pentru romi în licee și școli vocaționale și 1.420 de studenți pe locurile rezervate în universități.³¹ Conform strategiei de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității rome, Ministerul Educației finanțează 3.000 de locuri speciale pentru romi în licee și învățământul vocațional, precum și 500 de locuri în universități³². Accesul la locurile speciale din licee este unul inechitabil dacă luăm în considerare mediul de rezidență. Ministerul Educației raporta pentru acest indicator, o medie anuală de 2.700-3.200 de elevi romi înregistrați pe aceste locuri, în clasa a IX – a, dar 75% provin fie din București, fie din celelalte orașe din România.³³

Deși asistăm la o îmbunătățire a unor indicatori privind rata cuprinderii școlare la toate nivelurile comparativ cu perioada socialistă, datele indică în continuare un decalaj semnificativ între romi și populația majoritară.

Tabel 1. Indicatori ai participării romilor și ne-romilor la educație (%)

Indicatori	Bărbați		Femei		Total	
	Romi	Neromi	Romi	Neromi	Romi	Neromi
Rata alfabetizării (16+)	79	98	70	97	75	97
Rata alfabetizării (16-24)	83	97	78	98	80	98
Rata participării școlare (3-6 ani)	35	61	39	64	37	63
Rata totală a participării la educația obligatorie (7-15 ani)	81	93	76	97	78	95
Rata totală a participării la învă. postgimnazial (16-19 ani)	28	81	18	86	23	83
Numărul mediu de ani de educație (25-64 ani)	6.09	10.76	4.86	10.21	5.45	10.47
Numărul mediu de ani de educație (16-24 ani)	6.41	10.96	6.17	11.10	6.29	11.24

Sursă: UNPD/Banca Mondială/Comisia Europeană, (2011)

Un impediment al accesului la o educație de calitate îl reprezintă tendința de segregare a copiilor romi în școli, relevat și în cercetările la nivel național. Un raport al Ministerului Educației și Cercetării (MEC) indica faptul că 88% din unitățile de învățământ erau școli mixte, 6,4% erau

³¹ Mihai Surdu și Judit Szira, "Analysis of the impact of affirmative action for Roma in high schools, vocational schools and universities," (Budapest: Roma Education Fund, 2009) p. 61

³² Florin Moisă et al., "Strategii DA, finanțare NU. Mecanismele de finanțare a politicilor publice pentru romi în România," (Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Comunitățile de Romi, 2016) p. 26

³³ Ibid.

școli majoritare romani și 5,8% erau școli preponderent frecventate de romi.³⁴ O statistică a MEC-ului din 2006 arăta că existau 606 instituții școlare segregate (162 de grădinițe, 315 școli primare, 112 școli secundare și 17 licee și școli vocaționale). Totuși, raportul național al Rețelei Europene împotriva Rasismului (ENAR) arăta că la nivelul anului școlar 2011-2012 funcționau 152 de clase segregate și 42 de școli segregate comparativ cu anul școlar 2010-2011 unde existau 177 de clase segregate și 44 de școli segregate.³⁵

Cercetarea realizată în 2014-2015 de către Agenția Uniunii Europene privind Drepturile Fundamentale indica că în România aproape unul din trei copii romi învață într-o școală unde toți copii sau majoritatea sunt romi. Dacă 8% dintre copii romi învață în școli segregate complet (unde toți copii sunt romi), 21% dintre copii romi învață în școli unde majoritatea copiilor sunt romi.³⁶ De multe ori segregarea este legitimată de faptul că aceasta este mai degrabă una rezidențială (în cartiere locuite preponderent de romi) și nu una indusă de decizii ale autorităților locale. Chiar și așa, segregarea rezidențială în școli frecventate preponderent de romi este contestată de către experții romi și reprezentanți ai acestora din comunitate, indicând slaba calitate a actului educațional. Un expert rom din cadrul unei structuri publice regionale relatează despre practicile de segregare asumate tacit de către autoritățile locale:

Școala 5 e școală din centru, din centrul istoric îi zicem noi. Școala aceea de acolo ani de zile de când știu eu în școala aia nu știu cât, 80 — 90% sunt copii romi, dar nu numai că sunt copii romi, sunt copii cu deficiențe cea mai mare majoritate, copii cu probleme. Școala nr. 5 e segregată rezidențial și acolo merg copiii romi. Deci părinții [populației majoritare] nu mai lasă copii acolo la școală, îi ia de acolo. Dar acum nu știu și Inspectoratul Școlar ce ar putea să facă.[...] La școala 9 copiii din clasa a 6-7-a nu știu nici măcar să scrie... Deci nu știu măcar să-și scrie numele. Copii cunosc eu la școala 9 sunt... acum nu știu de ce fac ei lucrul asta. Gradul lor de cunoaștere este atât de slab încât este fascinant pentru ei, nu știu, îi dă la copil cu CES (cerințe educaționale speciale). Este un număr foarte mare de copii cu CES. Copiii, la ora nu știu care, joacă jocuri leneșe sau stau cu capul pe bancă.

Școlile segregate³⁷ au crescut ca număr după 1989 ca rezultat al segregării spațiale a comunităților de romi, sau prin retragerea copiilor români/maghiari de către părinți atunci când

³⁴ Jigău Mihaela et al., "Participarea la educație a copiilor romi. Probleme, soluții, actori," (București: Ministerul Educației și Cercetării; Institutul de Cercetare a Calității Vieții; Institutul de Științe ale Educației; UNICEF., 2002)

³⁵ ENAR, "Racism and related discriminatory practices in Romania," (European Network against Racism, 2012)

³⁶ FRA, "EU-MIDIS II. Al doilea sondaj privind minoritățile și discriminarea în Uniunea Europeană. Romii – rezultate selectate," (Luxemburg: Agenția Uniunii Europene pentru Drepturi Fundamentale 2016) p. 32

³⁷ Școlile segregate sunt considerate acele școli a căror număr de elevi romi depășesc 50% din numărul total de elevi ai școlii. Dintre acestea, sunt considerate școli majoritare de romi, cele ce au peste 50% elevi romi și școli preponderente de romi, cele ce au peste 75% elevi romi

numărul romilor într-o școală era ridicat. Cercetările cantitative și calitative³⁸ pe tematica segregării în școli au relevat mai multe deficiențe ale segregării: pe măsură ce crește ponderea de copii romi într-o școală, calitatea dotărilor materiale de care dispune aceasta – laboratoare de specialitate, săli de sport, biblioteci, calculatoare –, descrește. De asemenea, școlile cu procent ridicat de romi dispun în mai mică măsură de cadre didactice calificate (27,7% din profesorii din școlile majoritar rome nu au calificare față de 16,5% din cele de neromi)³⁹ promovabilitatea la examenul de capacitate este mai mică în cazul școlilor majoritar rome, iar participarea la olimpiade este și ea mai redusă. Școlile sunt adesea supraaglomerate, motivația profesorilor de a lucra cu copii romi este mai redusă, navetismul mai ridicat, din cauza distanței mari până la aceste instituții.

Agenda desegregării școlilor/claselor cu copii majoritari romi a fost inițiată de către activiștii din cadrul ONG-urilor rome la începutul anilor 2000, și în special datorită eforturilor ONG-ului Romani Criss⁴⁰, care conducea o rețea de monitorizare a respectării drepturilor omului la nivel local. Retorica respectării drepturilor omului și minorităților în contextul integrării europene a fost utilizată pentru a presa autoritățile publice, naționale să adopte măsuri legislative de combatere a segregării. România a luat măsuri legislative pentru combaterea discriminării ca răspuns la directiva 43/2000 a Comisiei Europene. Decretul 137/2000, ce a devenit ulterior legea nr. 48/2002, interzicea discriminarea pe motiv de rasă, etnie, religie sau dizabilitate, fiind ulterior modificată în legea nr. 324/2006, adoptată în parlament în 2006 pentru a răspunde cerințelor europene la directiva mai sus amintită. La rândul său, Ministerul Educației a luat măsuri legislative pentru combaterea discriminării și segregării în instituțiile de învățământ. Prima dintre aceste măsuri a fost luată în 2004 prin notificarea nr. 29323/2004 privind interzicerea stabilirii claselor de grădiniță și a claselor primare și secundare doar din copii etnici romi. În 2007, Ministerul Educației a emis decretul 1540/2007⁴¹ în care se stipula, începând cu anul academic 2007-2008,

³⁸ Vezi de exemplu Laura Surdu, Eniko Vincze și Marius Wamsiedel, "Roma School Participation, Non-Attendance and Discrimination in Romania," (București: UNICEF, 2011), Gelu Duminică, and Ana Ivăsiuc, "O școală pentru toți? Accesul copiilor romi la o educație de calitate," (București: UNICEF, 2010), Cătălin Augustin Stoica, and Marius Wamsiedel, "Inequity and Inequality. Teacher Absenteeism, Romani Pupils and Primary Schools in Romania," (Budapest: Roma Education Fund, 2012)

³⁹ ———, "Inequity and Inequality. Teacher Absenteeism, Romani Pupils and Primary Schools in Romania," (Budapest: Roma Education Fund, 2012) p. 59

⁴⁰ Romani Criss face parte din rețeaua transnațională a drepturilor omului coordonată de către Centrul European pentru Drepturile Romilor

⁴¹ La finele anului 2016 s-a emis un nou ordin de ministru 6134/2016 care lărgeste definiția segregării pentru a include, alături de cea etnică și segregarea pe criterii socio-economice, *background* familial, dizabilități. Ordinul prevede de asemenea sancțiuni juridice și răspundere penală pentru nerespectarea acestuia și continuarea formelor de segregare. Totuși în lipsa adoptării metodologiei de monitorizare a segregării școlare pentru toate criteriile de segregare școlară

stabilirea de clase segregate în clasele a I - a și a V – a.⁴² Cu toate acestea, cadrul legal nu interzice în mod explicit segregarea în școli.⁴³ De altfel, nici Legea Educației din 2011 nu interzice explicit segregarea în școli. În lipsa unei autorități independente care să monitorizeze implementarea strategiilor guvernamentale în domeniul educației și a unor date brute care să ofere o diagnoză a procesului de desegregare, fenomenul segregării pare să continue într-o formă mai mult sau mai puțin vizibilă. O evaluare intermediară a strategiei de incluziune arată că Ministerul Educației nu colectează date despre numărul cazurilor desegregate, numărul de clase/școli desegregate și nici a planurilor de desegregare elaborate de inspectoratele școlare.⁴⁴

Pentru a crea un liant între școli și comunitățile de romi s-a introdus poziția de mediator școlar. Aceasta a fost introdusă pentru prima dată în România de către organizația neguvernamentală Romani Criss împreună cu Institutul Cultural din Timișoara în 1996-1997. Proiectul a fost preluat de către Ministerul Educației în anul 2000 și finanțat prin programele PHARE.⁴⁵ Începând din anul școlar 1998-1999, mediatori comunitari au fost antrenați în cadrul unui proiect pilot. Programul mediatorilor școlari a fost transformat în politică publică la începutul anilor 2000 de către Ministerul Educației. Numărul mediatorilor școlari care au fost angajați în sistem a crescut de la 200 în 2003⁴⁶ la 397-420 în 2015 deși numărul mediatorilor care au beneficiat de cursuri de calificare atingea 1156.⁴⁷

Un alt program inițiat de ONG-uri a fost „A doua șansă” ce avea drept obiectiv reducerea abandonului școlar, proiect finanțat în România de Fundația pentru o Societate Deschisă și Centrul de Educație 2000+.⁴⁸ Programul este axat pe două niveluri: învățământ primar, pentru cei care au

enunțate în ordinul de ministru și a metodologiei de prevenire și intervenție în situațiile de segregare școlară, ordinul de ministru care rămâne în vigoare este 1540/2007.

⁴² Roma Education Fund, "Country Assessment. Romania," (Budapest: Roma Education Fund, 2011)

⁴³ FRA și UNDP, "The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance," (Luxembourg: Fundamental Rights Agency and United Nations Development Programme, 2012) Nidhi Trehan, "Contentious Politics in Europe: Experiences of Desegregation Policy in Hungary and the Push for an EU-Level Strategy on Roma Integration. Nidhi Trehan in conversation with MEP Viktória Mohácsi," în *Roma Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization and the Neoliberal Order*, Nando Sigona și Nidhi Trehan (coord.) (UK: Palgrave Macmillan, 2009b)

⁴⁴ Agenția Națională pentru Romi, "Analiza implementării strategiei guvernului nr. 1221/2011," (București: Agenția Națională pentru Romi, 2015)

⁴⁵ Open Society Institute, "Equal Access to Quality Education for Roma. Volume I," (Budapest: Open Society Institute, 2007)

⁴⁶ Roma Education Fund, "Country Assessment. Romania," (Budapest: Roma Education Fund, 2011)

⁴⁷ Florin Moisă et al., "Strategii DA, finanțare NU. Mecanismele de finanțare a politicilor publice pentru romi în România," (Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Comunitățile de Romi, 2016) p. 26

⁴⁸ Open Society Institute, "Equal Access to Quality Education for Roma. Volume I," (Budapest: Open Society Institute, 2007)

depășit cu cel puțin patru ani vârsta legală de școlarizare și nu au terminat nicio formă de educație formală până la vârsta de 14 ani și învățământ secundar inferior pentru persoanele care au peste 14 ani și au depășit cu mai mult de 2 ani vârsta legală de școlarizare corespunzătoare clasei în care ar putea să se înscrie în învățământul obligatoriu.⁴⁹ Programul, inițiat de către Centrul de Educație 2000+ în anul 1998-1999, a continuat în 27 de județe pilot (158 de școli) prin fonduri PHARE începând cu anul 2004. Numărul cursanților a depășit 7600 (5125 în învățământ primar și 2482 în învățământ secundar) dintre care 5203 (68,4%) fiind de etnie romă. Într-un raport mai recent elaborat de Agenția Națională pentru Romi se menționează că din cei 5000-7000 de tineri și adulți care frecventează programul „A doua șansă”, 60% sunt romi.⁵⁰ Întrucât cursanții dețin o profesie neadaptată pentru profesiile moderne, programul urmărește flexibilizarea acestora și îndreptarea lor spre economia serviciilor.⁵¹ În momentul de față, programul „A doua șansă” este principalul instrument de politică care se adresează abandonului școlar timpuriu. Strategia Națională privind reducerea părăsirii timpurii a școlii remarcă inechitatea accesului la astfel de programe. De exemplu în anul școlar 2012-2013, din cei 8.143 de participanți la program mai mult de două treimi erau rezidenți în mediul urban, în timp ce 5.372 dintre participanți aveau cel puțin 20 de ani.⁵² Astfel, dacă luăm în considerare faptul că cei mai mulți dintre elevii romi părăsesc școala înaintea finalizării învățământului obligatoriu, este necesară identificarea serviciilor educaționale/alternative pentru acei elevi care sunt în afara sistemului educațional și care nu pot accesa programele „A doua șansă” după învățământul gimnazial.

Unul din cele mai importante proiecte ce s-a axat în special pe romi a fost programul PHARE de „Îmbunătățirea accesului la educație pentru grupuri dezavantajate, cu axare pe romi” inițiat în 2001 de Ministerul Educației și Agenția Națională pentru Romi (ANR) cu sprijin PHARE și UNICEF, în valoare de 7 milioane de euro. Proiectul avea două componente: de a procura copiilor acte de identitate și de a crește accesul la educație pentru copiii romi. Scopul proiectului era de a crește calitatea educației preșcolarelor pentru a stimula înscrierea, în special pentru copiii din grupuri dezavantajate (inclusiv copiii romi); stimularea elevilor de a termina școala obligatorie,

⁴⁹ Luciana Copoeru, Viorica Pop și Paul Vermeulen, "Raport de evaluare și monitorizare a programului "A doua șansă" în România," (București: Ministerul Educației și Cercetării, 2007), ibid.

⁵⁰ National Agency for Roma, "Decade of Roma Inclusion 2005-2015. 2011 Progress Report," (Bucharest: National Agency for Roma, 2011) p. 11

⁵¹ Luciana Copoeru, Viorica Pop și Paul Vermeulen, "Raport de evaluare și monitorizare a programului "A doua șansă" în România," (București: Ministerul Educației și Cercetării, 2007)

⁵² Ministerul Educației Naționale, *Strategia privind reducerea părăsirii timpurii a școlii în România*, Ministerul Educației Naționale, 2014, pp. 39-40

prevenirea abandonului școlar și oferirea de programe educaționale de tip „A doua șansă” pentru cei care au abandonat. Proiectul trebuia să dezvolte capacitățile școlilor de a face față nevoilor comunităților dezavantajate și finanțarea de proiecte locale pentru a preveni abandonul școlar la nivel local.^{53 54}

Proiectul a vizat de asemenea și antrenarea a 76 de mediatori școlari angajați în școli pilot din 10 județe și un mediator în cadru inspectoratului județean din județele respective. Ulterior s-a ajuns la un număr de 200 de mediatori angajați prin proiectul PHARE 2001 și PHARE 2003⁵⁵ al căror rol era acela de a colecta date, de a se asigura că toți copiii romi se înscriu în sistemul educațional obligatoriu, să faciliteze înscrierea copiilor romi la educația preșcolară și să medieze relația dintre familie și autorități locale.^{56 57}

Pentru a încuraja participarea copiilor preșcolari din familii cu venituri reduse, guvernul României a inițiat legea 248/2015 (în implementare din februarie 2016), acordând un tichet social lunar în valoare de 50 de lei. Copiii eligibili trebuie să aibă un venit pe membru de familie mai mic de 284 de lei. Programul intitulat „Fiecare copil la grădiniță” a fost inițiat de organizația neguvernamentală OvidiuRo și apoi transformată într-o politică publică. Conform Ministerului Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice, numărul de preșcolari eligibili se estimează a se ridica la 110.000.⁵⁸ Pachetul integrat anti-sărăcie mai prevedea oferirea unor rechizite școlare și haine în valoare de 100 de lei pentru copiii beneficiari ai programului „Fiecare copil la grădiniță”. Acest program este unul de tip transfer monetar condiționat (*Conditional Cash Transfers - CCTs*) din moment ce primirea respectivului tichet social depinde de prezența la grădiniță.

Programele de tip CCT nu au fost evaluate până în acest moment (în România alături de programul fiecare copil la grădiniță mai există și programul „Bani de liceu”, care oferă elevilor de

⁵³ Pentru o descriere amănunțită a proiectului vezi Open Society Institute, "Equal Access to Quality Education for Roma. Volume I," (Budapest: Open Society Institute, 2007) pp. 371-375

⁵⁴ European Commission, "European Union support for Roma communities in Central and Eastern Europe," (Brussels: Enlargement Information Unit, 2003a), Open Society Institute, "Equal Access to Quality Education for Roma. Volume I," (Budapest: Open Society Institute, 2007)

⁵⁵ Este vorba de același proiect PHARE inițiat în 2001 dar care a avut mai multe faze

⁵⁶ Totuși când finanțările externe s-au oprit iar responsabilitatea angajării mediatorilor a revenit instituțiilor școlare și inspectoratelor județene, s-au întâmpinat probleme Roma Education Fund, "Country Assessment. Romania," (Budapest: Roma Education Fund, 2011)

⁵⁷ Ibid., Open Society Institute, "Equal Access to Quality Education for Roma. Volume I," (Budapest: Open Society Institute, 2007)

⁵⁸ <http://gov.ro/ro/guvernul/sedinte-guvern/cum-vor-fi-acordate-tichetele-sociale-in-cadrul-programului-fiecare-copil-in-gradinita>, accesat la data de 01.07.2016

liceu care provin din familii vulnerabile o sumă lunară de 184 de lei, pentru cei care au venituri per membru de familie mai mici de 150 de lei. Se estimează că ponderea elevilor romi care beneficiază de această măsură este de 2%).⁵⁹ Politicile de tip CCT sunt criticate de directorul executiv al unui ONG pentru romi din cauza lipsei de eficiență dovedită privind traiectoria elevilor pe termen lung și a faptului că astfel de politici nu se adresează calității actului educațional:

[I]nvestiția ta inițială este de 70 de milioane de euro pe an, cât costă în momentul de față tichetele sociale. Toate studiile, inclusiv cele realizate de Banca Mondială în America de Sud unde [programele] *conditional cash transfer* au fost inițiate spun ca așa, citez din memorie, că nu se observă nici un impact pe termen lung privind traiectoria educațională [...]. Pentru că e doar tichetul social deci nu are nici o legătură cu infrastructura, îmbunătățirea infrastructurii, n-are nici o legătură cu formarea cadrelor didactice, n-are nici o legătură cu părinții, n-are nici o legătură cu multiculturalitatea, stimă de sine, cu o mulțime de lucruri care conduc de fapt la o traiectorie de calitate, n-are legătură.⁶⁰

Alături de programele și politicile publice de incluziune în domeniul educației, o serie de inițiative private, finanțate de către Fondul de Educație pentru Romi⁶¹ din cadrul Deceniului de Incluziune a Romilor pot fi amintite. La început, principala sa activitate era acordarea de granturi, creșterea capacității ONG-urilor rome și pro-rome, crearea de parteneriate public-privat cu municipalitățile, ministerele și *stakeholderii* din program pentru a realiza activități multiple cu costuri reduse. De asemenea, Fondul susține politic și programe care conduc la creșterea calității educației, inclusiv cele de desegregare din sistemul educațional.⁶²

Fondul de Educație pentru Romi continuă să susțină și să gestioneze patru programe din fonduri structurale europene, în România.⁶³ În România funcționează 50 de centre *afterschool* unde sunt înscriși 2.179 de elevi romi și nonromi în educația primară (clasele I-IV). Implicarea părinților și copiilor a dus la creșterea înscrierilor școlare și la reducerea abandonului școlar pentru aproape 2000 de elevi din clasele primare⁶⁴. Începând cu anul academic 2012-2013, programul Oportunități Egale în Educație oferă la 1027 de elevi romi din educația secundară (V-VIII) în 57

⁵⁹ National Agency for Roma, "Decade of Roma Inclusion 2005-2015. 2011 Progress Report," (Bucharest: National Agency for Roma, 2011) p. 11

⁶⁰ Interviuul autorului cu directorul executiv al unui ONG pentru romi

⁶¹ Fondul de Educație pentru Romi Fondul a fost creat cu scopul de a reduce diferențele de educație dintre romi și populația non-romă.

⁶² Pentru o prezentare a numărului de proiecte, durata și finanțările externe oferite, a se vedea Roma Education Fund, "Annual Report. 2012," (Budapest: Roma Education Fund, 2012) p. 14

⁶³ Proiectul Școală după Școală; Oportunități Egale în Educație; Tineri romi în competiție pe piața muncii și Burse în sănătate pentru romi

⁶⁴ Roma Education Fund, "Annual Report. 2012," (Budapest: Roma Education Fund, 2012) p. 81

de școli, meditații, mentorat și burse pe parcursul a doi ani. Consiliere vocațională și pentru un stil de viață sănătos au fost oferite la peste 700 de elevi din educația secundară vocațională prin programul Tineri romi pregătiți pentru competiție pe piața muncii (*Roma Youth Competitive on the Labour Market*), implementat de către Centrul de Resurse pentru Comunitățile de Romi iar în cadrul programului de Burse în sănătate pentru romi (*Roma Health Scholarship Project*), 79 de elevi romi au beneficiat de meditații pentru examenele de admitere la medicină, mentorat și burse⁶⁵. Nu există încă cercetări care să evalueze rezultatele acestor programe de burse.

Între anii 2005-2012, REF a alocat granturi pentru 327 de proiecte, incluzând asistență tehnică sau creșterea (dezvoltarea) capacităților pentru a susține implementarea proiectelor în derulare, aceste proiecte însumând 27,088,201 euro în 13 țări din Europa de Sud-Est. Fondul a aprobat și 38 de granturi rambursabile pentru a ajuta la implementarea proiectelor din fonduri structurale europene acolo unde existau întârzieri.⁶⁶ ⁶⁷ Numărul beneficiarilor a continuat să crească în fiecare an pe măsură ce numărul colaboratorilor Fondului creșteau. În 2012 proiectele Fondului au atins 102,271 beneficiari, cele mai multe granturi vizând scăderea abandonului școlar.

Fondul mai susține de asemenea un program de burse care are drept scop creșterea unei mase critice de intelectuali romi care să devină agenți ai schimbării în propriile comunități și țări. Aceste burse se acordă numai romilor din învățământul universitar pentru a face carieră academică atât în țară cât și în străinătate. Fondul oferă câte patru burse bazate pe merite în 12 din țările care au semnat Decada de Incluziune a Romilor. Bursa se acordă pe un an cu posibilitate de reaplicare dacă studentul finalizează anul academic anterior fără restanțe. Cele mai importante sunt Roma Memorial University Scholarship Program și Roma International Scholarship Program.⁶⁸

Programul „Un start bun” (*A Good Start*) - Acces la servicii de calitate pentru tineri copii romi, implementat în România de Romani Criss și Fundația Ruhama în perioada 2010-2012, are drept obiectiv major oferirea unei educații timpurii pentru copii din comunitățile dezavantajate prin servicii școlare și comunitare. Programul este finanțat de către Directoratul General pentru Politici Regionale a Comisiei Europene printr-un buget de 2,046,104 de euro la care s-au alăturat alți donatori care au finanțat diferite activități din cadrul proiectului „Un start bun” – Fundația

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Fondul a criticat România pentru aparatul supraburocratic care împiedică atragerea de fonduri FSE destinate programelor pentru copii romii sau pentru întârzierea plăților către ONG-uri și autorități locale

⁶⁷ Roma Education Fund, "Annual Report. 2012," (Budapest: Roma Education Fund, 2012) p. 21

⁶⁸ Ibid. pp. 45-49

Bernard van Leer (260,918 Euro), Fundația Lego (107,660 euro) și Rețeaua Europeană de Fundații (69,134 euro). „Un start bun” a avut drept țintă 4000 de copii romi și nonromi din medii dezavantajate, cu vârste între 1-6/7 ani oferindu-le o varietate de servicii (suport pentru înmatriculare, transport, suport material, ajutor pentru certificate de naștere, vaccinări, training pentru părinți și implicarea lor în actul educațional). 1772 dintre copiii beneficiari au luat parte la activități repetate ale programului. Marea parte a activităților erau croite pe nevoile locale, cu participarea comunității rome. Acestea au avut drept țintă copii, grădinițele locale, părinți, autorități locale, comunitățile rome.⁶⁹

Reprezentanța Fondului pentru Educația Romilor și-a continuat în 2012, în parteneriat cu UNICEF și politica de *advocacy*, organizând ateliere de lucru la care au participat *stakeholderi* din cadrul Ministerului Educației, Agenției Naționale pentru Romi, Agenției de asigurare a calității în învățământul pre-universitar, Ministerului Muncii și Familiei, activiști romi și nonromi.

Tabel 2. Fonduri distribuite de Fondul pentru Educația Romilor la finele anului 2012

Numele proiectului	Fonduri oferite de REF România (în euro)
Școală după școală	2.377.087
Oportunități Egale în Educație	2.087.602
Burse în Sănătate	283.744
Tineri romi în competiție pe piața muncii	235.061
Workshopuri de advocacy (UNICEF)	22.500
Total	4.55.994

Sursă: Roma Education Fund, 2012, p. 84

2.2. Măsurii în domeniul locuirii

Cele mai multe studii⁷⁰ din România subliniază calitatea precară a locuirii romilor. Aceasta constă în lipsa accesului la utilități vitale, lipsa actelor de proprietate fără de care nu se poate emite sau reînnoi un act de identitate, situarea locuințelor la periferia satelor sau orașelor, dotarea slabă a locuințelor, supraaglomerarea și calitatea slabă a materialelor din care sunt construite acestea.

⁶⁹ Ibid. p. 68

⁷⁰ Vezi Cătălin Berescu et al., *Housing and Extreme Poverty. The Case of Roma communities* (București: Ion Mincu University Press, 2006), World Bank, "Studiu de diagnosticare și consultanță pentru politicile de sprijinire a incluziunii romilor din România," (Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2014a), FRA și UNDP, "The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance," (Luxembourg: Fundamental Rights Agency and United Nations Development Programme, 2012)

Cercetarea realizată de Fundația Soros în 2011 arăta că 53% din romi trăiesc în mediul rural, 31% locuiesc la periferia sau marginea orașelor și doar 4% în centrul acestora.⁷¹ Un alt studiu al Băncii Mondiale indica o prezență mai mare a numărului romilor în mediul rural (63%), însă provocarea cea mare o reprezintă ponderea romilor (37%) care locuiesc în mediul urban. Ca urmare a retrocedării caselor naționalizate către foștii proprietari, romii care locuiau în acestea au fost nevoiți să se mute în locuințe sociale asigurate de guvern. Neavând un fond locativ suficient și nici resurse guvernamentale suficiente pentru a proteja toate familiile cu venituri mici, familiile rome au fost nevoite să ocupe cartierele insalubre și ghetourile urbane. Alte categorii de familii rome au fost acelea care au primit locuințe sociale după retrocedarea caselor naționalizate dar care din lipsa unui venit constant, nu au reușit să își plătească chiria și care au fost într-un final evacuați.⁷²

Condițiile de locuire sunt date de numărul de persoane care împart o cameră și dotarea locuinței cu bunuri de bază care să asigure un trai decent. Numai că, în cazul romilor, ponderea gospodăriilor cu minimum 3 membri pe cameră este de 23%. Materialele din care sunt construite locuințele reprezintă un indicator al durabilității și rezistenței locuinței. În cazul romilor, 30% au declarat că locuința este construită din paianță și chirpici, materiale mai puțin durabile dar care sunt mai ieftine.⁷³

Ancheta regională UNDP/CE a constatat faptul că 30% dintre romi trăiesc în case aflate în paragină sau în cartiere periferice, acolo unde se regăsesc comunitățile de rome compacte. Jumătate din gospodăriile rome situate în mediul urban (37%) „au acces la locuințe relativ decente – fie sunt nou construite, fie făcute din materiale tradiționale în amplasamente vechi, fie locuințe sociale oferite de autoritățile locale”. În schimb, 40-45% trăiesc în blocuri de proastă calitate, în cartiere mărginașe sau în tabere temporare cu structuri de calitate slabă și infrastructură inadecvată.⁷⁴

⁷¹ Daniela Tarnovski, Ana Maria Preoteasa și Monica Șerban, "EU INCLUSIVE. Tranfer de date și experiențe privind integrarea pe piața muncii a romilor între România, Bulgaria, Italia și Spania: situația romilor în 2011. între incluziune socială și migrație," (Constanța: Fundația Soros România, 2012) p. 42

⁷² World Bank, "Studiu de diagnosticare și consultanță pentru politicile de sprijinire a incluziunii romilor din România," (Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2014a) p. 252

⁷³ Daniela Tarnovski, Ana Maria Preoteasa și Monica Șerban, "EU INCLUSIVE. Tranfer de date și experiențe privind integrarea pe piața muncii a romilor între România, Bulgaria, Italia și Spania: situația romilor în 2011. între incluziune socială și migrație," (Constanța: Fundația Soros România, 2012) pp. 43-44

⁷⁴ World Bank, "Studiu de diagnosticare și consultanță pentru politicile de sprijinire a incluziunii romilor din România," (Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2014a) p. 253

Situarea periferică/compactă a comunităților de romi afectează accesul la servicii și bunuri în gospodărie de bază; 83% din gospodăriile rome nu au acces la apă potabilă în locuință, iar ponderea gospodăriilor care nu sunt racordate la rețeaua de alimentare cu apă este de 70%.⁷⁵ Colectarea deșeurilor este mai problematică în zonele rurale comparativ cu cele urbane. Circa 36% din totalul de gospodării rome semnalează colectarea neregulată sau lipsa colectării deșeurilor. În mediul rural, 30% din romi raportează că deșeurile nu sunt colectate niciodată, comparativ cu 15% în zonele urbane.⁷⁶ Ultima cercetare realizată de către Agenția Uniunii Europene pentru Drepturi Fundamentale a indicat faptul că ponderea romilor care trăiesc în locuințe fără toaletă, duș sau baie în interiorul locuinței este de 82%, de două ori și jumătate mai mare decât ponderea populației generale aflate în aceeași situație.⁷⁷ Ponderea romilor care declară că locuiesc într-o locuință cu acoperișul spart, pereți, pardoseli sau fundație cu igrasie sau mușgai în ramele ferestrelor sau podea este de 13%, mai mult decât dublul ponderii populației generale aflată în aceeași situație (5,8%).⁷⁸

Tabel 3. Prezența instalațiilor sanitare în gospodărie

Indicator de locuire	Romi	Neromi
Bucătărie în casă	62	90
Toaletă în casă	17	43
Closet/Toaletă afară	82	57
Racord la canalizare publică sau rezervor ape uzate	18	41
Duș/Baie în casă	17	49
Electricitate	86	98

Sursă: (Banca Mondială, 2014a, p. 255)

⁷⁵ Florin Moisă, Iulius Albert Rostas, Daniela Tarnovschi, Iulian Stoian, Daniel Rădulescu, and Tania-Ștefania Andersen., "Raportul societății civile asupra implementării Strategiei Naționale de Integrare a Romilor și a Planului de Acțiune al Deceniului în România," (Budapesta: Fundația Secretariatului Deceniului de Incluziune a Romilor, 2012) p. 104

⁷⁶ FRA și UNDP, "The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance," (Luxembourg: Fundamental Rights Agency and United Nations Development Programme, 2012)

⁷⁷ FRA, "EU-MIDIS II. Al doilea sondaj privind minoritățile și discriminarea în Uniunea Europeană. Romii – rezultate selectate," (Luxemburg: Agenția Uniunii Europene pentru Drepturi Fundamentale 2016) p. 38

⁷⁸ Ibid. p. 39

Dacă în perioada socialistă exista un contract social al bunăstării prin oferirea de prețuri subvenționate inclusiv la locuințe, iar stocul de locuințe era în continuă creștere și oferit la prețuri convenabile, deși departe de cerințele și nevoile populației urbane în continuă creștere, după 1989, subvențiile în domeniul locuirii au fost drastic reduse iar consecințele sociale ale privatizării stocului de locuințe au afectat categoriile cu venituri reduse, printre care și romii. Domeniul locuirii a fost unul dintre cele mai afectate prin privatizare, chiriile aliniindu-se la prețurile pieței, iar costurile utilităților erau în continuă creștere. Paralel, nu a existat o creștere a fondului locativ de stat care să preia cerințele/nevoilor populației.⁷⁹

Unul dintre cele mai influente „efecte perverse” ale reorganizării politicii sociale a fost deteriorarea situației locative a multora dintre locuințele șomerilor, inclusiv a celor locuite de romi. Din cauza reducerii beneficiilor sociale și a lipsei unei politici sociale de suport pentru grupurile aflate în risc de sărăcie, numărul de romi care nu au mai putut plăti chiriile la timp a crescut rapid. Romii evacuați au ocupat ulterior locuințe substandard, în clădiri abandonate sau la marginea satelor și orașelor, unde accesul la facilități este precar, încălcându-se dreptul la locuință decentă.

O „subțiere” a dreptului la locuire decentă o observăm și în cazul convențiilor ratificate și măsurilor legislative puse în aplicare de către statul român. România nu a ratificat articolul 31 din Carta Socială Europeană, privind dreptul la locuință. Nici Constituția României nu specifică asigurarea dreptului la condiții de trai decente⁸⁰.

În ultimele două decenii s-a accentuat „dezvoltarea” așezărilor informale⁸¹, prezente în cazul romilor încă din perioada socialistă. Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice a finanțat în anul 2013 o cercetare „Analiza așezărilor informale din România – evaluarea situației curente pentru elaborarea de reglementări și instrumente de intervenție” la nivelul a 3.186

⁷⁹ Bob Deacon, "Eastern European welfare states: the impact of the politics of globalization", *Journal of European Social Policy*, 10, no., 2, (2000). Conform Institutului Național de Statistică, numărul locuințelor construite din bani publici a scăzut de la 42.820 în 1990 la 1.769 în 2017, a se vedea <http://statistici.insse.ro/shop/>, LOC104B, accesat la data de 18.11.2018

⁸⁰ Florin Moisă, Iulius Albert Rostas, Daniela Tarnovschi, Iulian Stoian, Daniel Rădulescu, and Tania-Ștefania Andersen., "Raportul societății civile asupra implementării Strategiei Naționale de Integrare a Romilor și a Planului de Acțiune al Deceniului în România," (Budapesta: Fundația Secretariatului Deceniului de Incluziune a Romilor, 2012) p. 105

⁸¹ Prin „așezare informală” se înțelege „o așezare de case dezvoltată la marginea localităților urbane sau rurale, unde pământurile sunt ocupate legal sau ilegal, iar clădirile sunt neautorizate sau respectă doar parțial legislația în domeniul construcțiilor, iar caracteristicile principale sunt lipsa accesului la infrastructura de bază, condiții de locuire inadecvate, punând în pericol siguranța și sănătatea populației locuitoare” - Daniel-Gabriel Vâlceanu et al., "Housing inequalities regarding the informal settlements in Romania", *Romanian Review of Regional Studies*, 11, no., 1, (2015) p. 90

de unități administrativ-teritoriale (UAT), prin intermediul unui chestionar autoaplicat UAT-urilor, la care rata de răspuns a fost de 53%. În cadrul celor 1,198 de așezări informale identificate în studiu, au fost înregistrate 49.338 de gospodării, însumând 63.492 de familii.⁸² Cele mai multe dintre așezări sunt localizate în mediul rural (80%), comparativ cu doar 20% dintre acestea identificate în mediul urban. E posibil ca suprareprezentarea așezărilor informale din rural să se datoreze ratei de răspuns mai ridicate a UAT-urilor (comunelor) din cadrul acestui mediu de rezidență.

În schimb, conform studiului, dimensiunea așezărilor informale este mai mare în mediul urban, în circa jumătate dintre orașe și municipii, așezările informale cuprindeau în medie 100 de familii, în timp ce în 40% din UAT-urile din mediul rural, acestea aveau în medie 25 de familii.⁸³ Studiul a revelat suprareprezentarea gospodăriilor rome în așezări construite ilegal la periferia localităților sau în fostele colonii muncitorești, fără licență de construcție, și unde 71% dintre gospodăriile din mediul urban care se încadrează în acest tip de așezare informală, sunt formate din persoane de etnie romă, în timp ce pentru mediul rural ponderea este de 59%.⁸⁴ Specific pentru aceste zone este rata ridicată a sărăciei, 70% dintre gospodării regăsindu-se în această situație, precum și lipsa accesului la facilități moderne, aproape 70% nu sunt conectate la sistemul public de apă potabilă și doar 10% din așezările informale sunt conectate la rețeaua publică de gaz.⁸⁵

Recenta cercetare coordonată de către ISPMN a reiterat situația precară a locuirii în comunităților de romi compacte. Conform autorilor, aproape jumătate dintre persoanele de etnie romă care locuiesc în comunități compacte (367.000 din 722.844),⁸⁶ se află în gospodării supraaglomerate, adică în situația în care numărul mediu de persoane pe cameră (de gospodărie tipică) din comunitatea compactă este de peste 4,5, indiferent dacă există sau nu bucatărie separată sau numărul mediu de persoane pe cameră (de gospodărie tipică) din comunitatea compactă este între 2,7 și 4,5, dar mai puțin de jumătate din gospodării au bucatărie separată.⁸⁷ Alături de locuirea supraaglomerată, traiul în locuințe inadecvate este suprareprezentat printre gospodăriile de romi.

⁸² Ibid. p. 92

⁸³ Ibid. p. 93

⁸⁴ Ibid. p. 94

⁸⁵ Ibid. pp. 95-97

⁸⁶ Numărul total de romi heteroidentificați în cadrul cercetării s-a ridicat la 1.215.846 persoane

⁸⁷ István Horváth, (coord). *Raport de cercetare – SocioRoMap. O cartografiere a comunităților de romi din România* (Cluj-Napoca: Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2017) p. 104

Conform studiului amintit, 6,7% din comunitățile compacte de romi (36.236 de romi) locuiesc în cocioabe, corturi, locuințe improvizate și 1% (6.430 de romi) în barăci temporare.⁸⁸

Ministerul responsabil pentru construirea de locuințe este cel al Dezvoltării Regionale și Administrației Publice (MDRAP) care are în subordinea sa Agenția Națională pentru Locuințe (ANL), responsabilă cu construcția de noi locuințe în amplasamentele indicate de autoritățile locale.

Autoritățile locale sunt și cele care soluționează cererile de locuințe sociale pentru gospodăriile cu venituri mici în urma analizării dosarelor și a validării într-o ședință a consiliului local. Pentru a fi eligibile, gospodăriile trebuie să aibă un venit pe membru mai mic decât venitul mediu național brut, stabilit prin HG. Acordarea acestor locuințe se bazează în primul rând pe calitatea de salariat, la care autoritățile locale pot introduce criterii suplimentare pentru alocarea de locuințe sociale. Programul nu a avut rezultatele așteptate. Investițiile alocate oricărei locuințe sociale, coroborată cu profitul mic „și răspunderea mare privind întreținerea acestor active fac ca autoritățile locale să depindă în mare măsură de guvernul național, în special de ANL, pentru finanțarea acestor proiecte”.⁸⁹

Ca un program separat dedicat minorității rome, s-a demarat programul-pilot „Locuințe sociale pentru comunitățile rome”, coordonat de ANL. Această măsură a fost adoptată în 2008 și luată în considerare în cadrul Strategiei Guvernului României pentru îmbunătățirea situației romilor (2001-2011). Astfel, circa 300 de locuințe erau planificate a fi construite în 11 județe (11 localități) identificate de autoritățile locale și de ANR în cele 8 regiuni de dezvoltare din România. Costul acestei investiții se ridica în 2010 la nivelul a 1.1 milioane de euro.⁹⁰ Se așteaptă din partea autorităților locale să furnizeze terenul și infrastructura publică de sprijin. Deocamdată, impactul acestei politici nu a fost încă evaluat. În domeniul infrastructurii probabil că cel mai cunoscut program este cel implementat de Fondul Român de Dezvoltare Socială (FRDS), o organizație neguvernamentală de utilitate publică, care a implementat Programul de Intervenție Prioritară, unul din cele patru programe ale Proiectului de Incluziune Socială, proiect guvernamental finanțat printr-un împrumut de la Banca Mondială. În cadrul acestui program, între 2011 și 2013, 133 de

⁸⁸ Ibid. p. 107

⁸⁹ World Bank, "Studiu de diagnosticare și consultanță pentru politicile de sprijinire a incluziunii romilor din România," (Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2014a) p. 267

⁹⁰ National Agency for Roma, "Decade of Roma Inclusion 2005-2015. 2011 Progress Report," (Bucharest: National Agency for Roma, 2011) p. 16

comunități de romi au primit granturi de până la 150.00 de euro pentru proiecte integrate, pentru a îmbunătăți infrastructura la nivel local (drumuri, canalizări, reabilitarea caselor) și pentru a crește accesul la servicii sociale (educație, sănătate, consiliere, medierea muncii).⁹¹

3. Strategia de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității rome (2012-2020)

Noua strategie de incluziune a venit ca un răspuns la cadrul comun al strategiei de integrare a minorității rome, publicat de Comisia Europeană în 2011. Pe baza acestui cadru comun, fiecare stat membru UE a fost nevoit să elaboreze o strategie de incluziune a romilor pentru perioada 2011-2020. Spre deosebire de strategia anterioară de îmbunătățire a situației romilor, prezentele strategii de incluziune trebuiau înaintate de toate statele membre UE, nu doar de cele din SE Europei. Pentru România, noua strategie de incluziune a fost o condiționalitate *ex-ante* în vederea asumării obiectivelor mai largi ale României în cadrul Strategiei Europa 2020. Noua strategie este o continuare a formei revizuite a Strategiei de îmbunătățire a situației romilor (din 2006), cu axare pe patru mari domenii de intervenție: educație, sănătate, ocupare, locuire și infrastructură. Dacă anterior, implementarea strategiei era în responsabilitatea ministerelor de resort și a administrației publice locale, sub coordonarea tehnică a ANR-ului, SNIR are mai multe puncte nodale. Coordonarea tehnică a fost preluată de punctul de contact din cadrul Ministerului Fondurilor Europene, care a preluat și coordonarea secretariatul Comitetului Interministerial. ANR-ul este în continuare responsabil de monitorizarea și evaluarea politicilor publice pentru romi. Dispersarea sarcinilor privind implementarea SNIR este considerată o tentativă de dispersare a responsabilităților și de diluare a puterii ANR-ului:⁹²

Eu am criticat foarte mult chestiile astea pentru că în loc să întărim o instituție, o diluăm. Și facem din nou copilul cu multe moașe și avem acum trei puncte nodale pe ceea ce înseamnă problematica romilor. Punctul de contact la Ministerul Fondurilor pentru că e Ciprian Necula acolo dar când n-o mai fi Ciprian Necula...la Ministerul Muncii avem și acolo niște chestii pentru că e Valeriu Nicolae și a rămas și ANR-ul cam gol de substanță. De ieri a trecut la Cancelaria Primului Ministru, *finally* și acum o să vedem ce se întâmplă pentru că teoretic ideea era nu să diluezi ci să întărești dacă vrei cu adevărat să faci o structură puternică, dacă vrei să ai cu adevărat un punct de coordonare.

⁹¹ Ibid. p. 17

⁹² Interviu manager executiv, ONG pentru romi

SNIR nu dispune de o evaluare intermediară a sa, realizată extern, în schimb atât Comisa Europeană⁹³ cât și ONG-urile române elaborează rapoarte de monitorizare (*shadow reports*) privind stadiul de implementare al SNIR.⁹⁴

În timpul discuțiilor pe care le-am avut cu experții romi din instituțiile publice sau cu reprezentanți din cadrul ONG-urilor române și pro-române a reieșit insatisfacția pe care aceștia o aveau față de eficacitatea activităților derulate de ANR. Deși aș putea fi de acord parțial cu această nemulțumire, totuși ar trebui avută în vedere structura de putere în care este prins ANR-ul. Agenția este în subordinea Guvernului României și are sarcina de a monitoriza și evalua politicile implementate în principal de către ministerele din cadrul guvernului (prin serviciile publice deconcertate). La rândul lor, experții din cadrul ANR-ului și-au manifestat nemulțumirea față de lipsa de acțiune a unor ministere de resort în a-și îndeplini obiectivele din SNIR. Când i-am întrebat dacă ANR poate avea un control coercitiv asupra activității de implementare a ministerelor responsabile pentru implementarea SNIR, răspunsurile au fost mai degrabă negative, singurele pârghii fiind adrese (instituționale) trimise către ministerele de resort și discuțiile la nivel de secretar de stat între ANR și ministerele în cauză. Și în această situație, voința politică a ministerelor de resort decide implementarea măsurilor din cadrul SNIR.⁹⁵

4. Politici europene de îmbunătățire a situației romilor

Romii au intrat în atenția instituțiilor europene încă de la începutul anilor '90 când numeroase organizații neguvernamentale internaționale - *International Helsinki Watch*, *Project on Ethnic Relations*, *Amnesty International*, *Partners for Democratic Change* – au presat organizațiile inter-guvernamentale și statele națiune din Sud-Estul Europei să adopte norme și măsuri legislative

⁹³ European Commission, "Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions steps forward in implementing national roma integration strategies " (Brussels: European Commission, 2013), ———, "Report on the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies 2015 " (Brussels: European Commission, 2015), ———, "Report on the implementation of the EU framework for National Roma Integration Strategies," (Brussels: European Commission, 2014b)

⁹⁴ Florin Moisă et al., "Updated Civil Society Monitoring Report on the implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 and 2013 in Romania," (Budapest 2013), Florin Moisă et al., "Strategii DA, finanțare NU. Mecanismele de finanțare a politicilor publice pentru romi în România," (Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Comunitățile de Romi, 2016)

⁹⁵ Interviu cu expert rom din cadrul ANR și șeful cabinetului președintelui ANR

prin care să fie apărate drepturile omului și ale minorităților. Într-o serie de articole, Melanie Ram⁹⁶ analizează modul în care romii au apărut pe agenda instituțiilor europene „datorită unei rețele transnaționale de *advocacy* care au făcut lobby în numele romilor oferind instituțiilor europene mijloacele de a se adresa intereselor normative și practice”.⁹⁷ Dacă în prima parte tranziției putem vorbi mai degrabă de o implicare în vederea adoptării unor măsuri legislative, legislație antidiscriminare, respectarea drepturilor omului și minorităților, combaterea xenofobiei, după 1997 implicarea Uniunii Europene devine mai proeminentă odată cu depunerea candidaturii României de integrare în UE.

Comisia Europeană a introdus un capitol ce viza respectarea drepturilor minorităților în rapoartele de progres privind respectarea criteriilor de aderare și a implementării *acquisului comunitar*. În primul său raport, Comisia Europeană observa că „în termeni generali, protecția minorităților în România rămâne satisfăcătoare, cu excepția majoră a minorității rome”.⁹⁸ În rapoartele ulterioare, interesul pentru respectarea drepturilor celorlalte minorități (în special maghiare) a scăzut iar spațiul în cadrul capitolului a fost ocupat în mare parte de preocuparea față de progresul privind îmbunătățirea accesului la servicii publice și la legislația antidiscriminare pentru persoanele de etnie romă.⁹⁹ Rapoartele aveau să mențină o presiune constantă asupra guvernelor României privind îmbunătățirea condițiilor de viață ale romilor și combaterea discriminării instituționale și individuale, criticând în același timp lipsa resurselor bugetare pentru finanțarea strategiei de îmbunătățire a situației romilor.¹⁰⁰

⁹⁶Melanie Ram, "Interests, Norms and Advocacy: Explaining the Emergence of the Roma onto the EU's Agenda", *Ethnopolitics*, 9, no., 2, (2010), ———, "Roma advocacy and EU conditionality: Not one without the other?", *Comparative European Politics*, 9, no., 2, (2011), ———, "Legacies of EU Conditionality: Explaining Post-Accession Adherence to Pre-Accession Rules on Roma", *Europe-Asia Studies* 64, no., 7, (2012a), ———, "Romania: From laggard to leader?", în *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, Bernd Rechel (coord.) (London and New York: Routledge, 2009)

⁹⁷ ———, "Interests, Norms and Advocacy: Explaining the Emergence of the Roma onto the EU's Agenda", *Ethnopolitics*, 9, no., 2, (2010) p. 201

⁹⁸ European Commission, "Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession," (Brussels: European Commission, 1998) p. 11

⁹⁹ ———, "Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession," (Brussels: European Commission, 1999), ———, "Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession," (Brussels: European Commission, 2000e), ———, "Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession," (Brussels: European Commission, 2001b)

¹⁰⁰ ———, "Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession," (Brussels: European Commission, 2002), ———, "Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession," (Brussels: European Commission, 2003b), ———, "Romania. Comprehensive Monitoring Report," (Brussels: European Commission, 2005b)

Principalul instrument de finanțare a programelor/proiectelor pentru romi în perioada de preaderare a fost PHARE. Sub egida PHARE, mai mult de 100 de milioane de euro au fost cheltuite începând cu 1998 pentru educație, infrastructură și alte probleme în comunitățile de romi.¹⁰¹ Pe lângă finanțările care sprijineau îmbunătățirea situației la nivel comunitar, UE a oferit și asistență tehnică țărilor candidate pentru a îndeplini criteriile de aderare, susținând restructurarea administrativă, creșterea capacităților și introducerea de măsuri ce promovau coeziunea socio-economică prin programele PHARE. Abordările critice asupra finanțării programelor PHARE au luat în considerare lipsa unei consultări de jos în sus (*bottom-up*) a programelor, precum și lipsa unei planificări suficiente sau a unor resurse adecvate. De asemenea, lipsa unei strategii cuprinzătoare a fondurilor a fost relevată prin tipul de programe finanțate în cadrul lor. De exemplu, deși majoritatea rapoartelor de politici arătau o degradare a indicatorilor ocupării și o creștere a excluziunii economice,¹⁰² mai puțin de 10% dintre programele PHARE au vizat creșterea ratei ocupării și reducerea șomajului cronic.¹⁰³

Finanțările UE au fost reflectate și în cadrul primei Strategii de Îmbunătățire a Situației Romilor (2001-2010). Pe parcursul pregătirii și implementării strategiei regăsim mai multe programe de dimensiuni mari care au avut drept finanțator major UE și la care Guvernul României a participat prin partea de co-finanțare:

Tabel 4. Programe mari finanțate din fonduri europene în timpul pregătirii și implementării Strategiei Naționale de îmbunătățire a situației romilor

Anul alocării bugetare	Programul	Uniunea Europeană (Euro)	Guvernul României (Euro)
Proiectul Phare RO.9803.01	Îmbunătățirea situației romilor	2.000.000	0
Phare RO 0004.02.02	Dezvoltarea Societății Civile, Fondul pentru îmbunătățirea situației romilor	1.334.772	0

¹⁰¹ ———, "European Union support for Roma communities in Central and Eastern Europe," (Brussels: Enlargement Information Unit, 2003a)

¹⁰² Ana Revenga, Dena Ringold și William Tracy, "Poverty and Ethnicity. A Cross-Country Study of Roma Poverty in Central Europe," (Washington DC: The International Bank for Reconstruction, 2002), Dena Ringold, "Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges," (Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2000), Dena Ringold, Mitchell Orenstein și Erika Wilkens, "Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle," (Washington: International Bank for Reconstruction, 2005), UNDP, "Avoiding the Dependency Trap. The Roma in Central and Eastern Europe," (Bratislava: United Nations Development Programme, 2002)

¹⁰³ Will Guy, "EU Initiatives on Roma: Limitations and Ways Forward," în *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization and the Neoliberal Order*, Nando Sigona și Nidhi Trehan (coord.) (UK: Palgrave Macmillan, 2009a) pp. 31-32

Anul alocării bugetare	Programul	Uniunea Europeană (Euro)	Guvernul României (Euro)
Phare RO0104.02	Îmbunătățirea accesului grupurilor dezavantajate la educație, cu focalizare pe romi	7.000.000	1.330.000
Phare RO 2002/000-586.01.02	Sprijin pentru strategia națională pentru îmbunătățirea situației romilor	6.000.000	1.600.000
Phare RO2003/005-551.01.02	Accesul la educație pentru grupurile dezavantajate	9.000.000	2.300.000
PHARE 2004-2006	Accelerarea implementării strategiei naționale pentru îmbunătățirea situației romilor Prioritatea 1 – „Consolidarea capacității instituționale și încheierea de parteneriate pentru îmbunătățirea condiției și percepției romilor”	20.500.000	6.830.000
	Accelerarea implementării strategiei naționale pentru îmbunătățirea situației romilor Prioritatea 2 „Îmbunătățirea accesului la educație al comunităților dezavantajate”. Instituția responsabilă pentru implementarea acestei priorități este Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului	6.670.000	3.800.000
Total		52.504.772	15.860.000

Sursă¹⁰⁴: Moisă (2008, pp. 245-246)

O evaluare mai amănunțită a variatelor surse de finanțare alocate în abordările atât *mainstream* cât și țintite¹⁰⁵ a politicilor publice a oferit o imagine mai completă asupra implicării actorilor externi în finanțarea politicilor pentru romi. Luând în considerare patru mari direcții de politică publică: SNISR, Deceniul de Incluziune a Romilor (abordări targetate) și PNAInc și PNDR (abordări *mainstream*), Marica Ionescu și Simona Stănescu¹⁰⁶ indică pentru perioada 1997-

¹⁰⁴ Florin Moisă, "Politici publice pentru romi," în *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*, Levente Salat (coord.) (Cluj-Napoca: Fundația CRDE și ISPMN, 2008)

¹⁰⁵ *Mainstream* se referă la politicile și programe mai largi, adresate de exemplu grupurilor vulnerabile, din care fac parte și marea parte a comunităților de romi. În schimb, politicile țintite sunt adresate doar minorității rome.

¹⁰⁶ Marica Ionescu și Simona Stănescu, *Politici publice pentru romi. Raport de evaluare a programelor naționale finanțate de Uniunea Europeană pentru incluziunea romilor* (București: Pro Universitaria, 2014) pp. 44-45

2011 suma de 313,465,635 euro, din care 73% (241.151.496) contribuția UE, 14% contribuția BIRD (47.200.000) și 13% contribuția guvernului României (43.469.581).

Politicile europene s-au axat în prima decadă postsocialistă mai degrabă pe democratizarea spațiului public și impunerea unei agende a drepturilor politice și civile (adoptarea de legislație și consolidarea statului de drept), în timp ce deteriorarea condițiilor socio-economice a fost neglijată.¹⁰⁷ Recunoașterea la nivel european a efectelor restructurării socio-economice din Sud-Estul Europei asupra condițiilor de viață ale romilor a avut loc în cadrul unei conferințe la Budapesta în 2003 care avea să pună baza Deceniului de Incluziune a Romilor.¹⁰⁸

Romii au fost printre cei mai mari perdanți ai tranziției dinspre comunism [spre economia de piață]. Ei au fost de multe ori primii care și-au pierdut locurile de muncă la începutul anilor 1990, și au fost blocați permanent în a reintra pe piața muncii din cauza abilităților de multe ori inadecvate și a discriminării omniprezente.

Pe 2 februarie 2005 la Sofia, oficiali guvernamentali și reprezentanți ai romilor din opt țări din Sud-Estul Europei: Croația, Serbia și Muntenegru, Macedonia, Bulgaria, Ungaria, România, Cehia și Slovacia au semnat Decada Incluziunii Romilor 2005-2015, o inițiativă parteneriat Open Society Institute și Banca Mondială. Organizații internaționale precum Comisia Europeană, OSCE, Consiliul Europei și UNDP au susținut inițiativa. De asemenea proiectul Decadei este susținut în regiune de către organizațiile romilor dar și de organizațiile internaționale ale romilor precum Oficiul de Informații al Romilor din Europa (ERIO), cu sediul la Bruxelles.¹⁰⁹ Scopul declarat al Decadei este reducerea decalajelor dintre minoritatea romă și populația majoritară în patru domenii de activitate: educație, sănătate, locuire și ocupare. Președinția Deceniului este deținută prin rotație de către un stat semnatar al Decadei, prima președinție deținând-o România între iulie 2005 și iunie 2006.

¹⁰⁷ Nando Sigona și Nidhi Trehan, (coord). *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order* (New York: Palgrave Macmillan, 2009a)

¹⁰⁸ James Wolfensohn și George Soros, *Why Roma Matter?*, World Bank, 2003, <https://www.project-syndicate.org/commentary/why-europe-s-roma-matter?barrier=accesspaylog>.

¹⁰⁹ Huub van Baar, "Romany Countergovernmentality through Transnational Networking," in *Oxford Symposium on (Trans-) Nationalism in South East Europe* (University of Oxford 2005), Jacy Meyer, "A Decade of Work: Roma in the EU", *The New Presence* no., 4, (2010)

La începutul noului mileniu, romii au intrat și în atenția organizațiilor inter-guvernamentale – Națiunile Unite și Banca Mondială – prin intermediul a două rapoarte extinse.¹¹⁰ Ambele rapoarte au o abordare critică asupra nivelului de dependență față de stat al minorității rome considerată a fi o barieră în calea incluziunii sociale și autodeterminării. Spre exemplu, raportul UNDP-ului „Avoiding the Dependency Trap” consideră că politicile de dezvoltare adresate minorității rome nu ar trebui să promoveze cultura dependenței, considerând proiecte viabile doar pe cele care produc subiecți responsabili și independenți.¹¹¹ Pe de altă parte, raportul Băncii Mondiale atrage atenția asupra faptului că în țările unde „romii constituie o pondere mare din populația în vârstă de muncă, creșterea marginalizării, a sărăciei și a șomajului pe termen lung amenință stabilitatea economică și coeziunea socială”.¹¹²

Soluțiile pentru îmbunătățirea situației romilor, explică ulterior raportul, constau în implementarea unor strategii comprehensive care să ia în considerare nevoile romilor, implicarea lor în elaborarea de politici și participare politică, precum și păstrarea autonomiei culturale. O politică esențială este incluziunea multifacetată în instituții și mecanisme care creează oportunități economice și sociale. Politicile trebuie să urmărească creșterea oportunităților economice prin extinderea participării în muncă, creșterea capitalului uman printr-o educație și o sănătate mai bună și întărirea capitalului social și a dezvoltării comunitare prin împuternicirea și participarea romilor.¹¹³

Aderarea României și Bulgariei la Uniunea Europeană avea să înlesnească un nou val de migrație a romilor înspre Occident, unde fără a li se asigura un acces la drepturile de bază s-au refugiat în activități aflate la limite legalității. Printr-o serie de decrete care categorizau migrația romilor ca fiind iregulară, guvernele Franței și Italiei au luat măsuri de securitate care au facilitat ulterior expulzarea romilor spre România și Bulgaria. Expulzările de pe teritoriile statelor membre ale UE și atacurile xenofobe ale unor grupări neo-naziste au intensificat întâlnirile la nivel european. Începând cu 2008 s-au organizat mai multe întâlniri de lucru la nivel european la care au participat reprezentanți ai statelor-membre, decidenți politici din partea instituțiilor europene și

¹¹⁰ Dena Ringold, Mitchell Orenstein și Erika Wilkens, "Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle," (Washington: International Bank for Reconstruction, 2005), UNDP, "Avoiding the Dependency Trap. The Roma in Central and Eastern Europe," (Bratislava: United Nations Development Programme, 2002)

¹¹¹ ———, "Avoiding the Dependency Trap. The Roma in Central and Eastern Europe," (Bratislava: United Nations Development Programme, 2002)

¹¹² Dena Ringold, Mitchell Orenstein și Erika Wilkens, "Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle," (Washington: International Bank for Reconstruction, 2005) p. xiv

¹¹³ Ibid. p. xxiii

organizații ale societății civile. În cadrul primului summit s-a înființat Platforma Europeană pentru Romi, un forum în care organizațiile societății civile și *policy-makers* la nivel european și național pot face schimb de bune practici în domeniul incluziunii romilor.

Noua Strategie trebuia să respecte cele 10 principii de bază ale incluziunii romilor și principiile Decadei Incluziunii Romilor.¹¹⁴ Ulterior, Comisia a propus introducerea la nivelul UE al unui mecanism de monitorizare pentru a măsura progresul individual al fiecărui stat membru, rezultatele fiind raportate ulterior Comisiei Europene, Consiliului Europei și într-un final Parlamentului European. Monitorizarea va fi realizată de către Agenția pentru Drepturi Fundamentale, de statele membre și prin intermediul procesului de *peer-review* realizat în cadrul Strategiei 2020. De asemenea, Comisia Europeană a înființat și un nou organism, *Roma Task Force* pentru a monitoriza și îmbunătăți atragerea de fonduri UE destinate incluziunii romilor.¹¹⁵

Instrumentele financiare puse la dispoziția statelor pentru reducerea disparităților socio-economice sunt: Fondul Social European¹¹⁶ în arii ca ocuparea, îmbunătățirea condițiilor de viață, educație, creșterea capacităților și abilităților; îmbunătățirea situației romilor prin proiecte la nivel comunitar: acces la servicii de sănătate, educație, calificare. Un alt instrument este Fondul European Regional de Dezvoltare¹¹⁷ ce susține dezvoltarea regională, economică, asigură cooperarea și competitivitatea teritorială. Fondul European Agricol de Dezvoltare Rurală – finanțează proiecte la nivelul comunităților rurale, obiectivul fiind de a preveni sărăcia și excluderea socială.^{118 119}

Noua Strategie de Incluziune a cetățenilor români aparținând minorității romilor este pusă în concordanță cu obiectivele mai largi asumate de România în cadrul Strategiei 2020, al cărui cadru general de politici are în vedere „o creștere inteligentă, sustenabilă și inclusivă a Europei”.¹²⁰

¹¹⁴ Cele 10 principii comune sunt: a) politici nondiscriminatorii; b) țintire explicită dar nu exclusivă; c) abordare interculturală a politicilor; d) utilizarea politicilor mainstream; e) conștientizarea dimensiunii de gen; f) transfer de bune practici; g) utilizarea instrumentelor UE; h) implicarea autorităților regionale și locale; i) implicarea societății civile; j) participarea activă a romilor, vezi European Union, "Working together for Roma inclusion. The EU framework explained," (Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2011)

¹¹⁵ Open Society Institute, *EU Policies for Roma Inclusion*, Open Society Institute, 2011, <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/2011-07%2520EU%2520Roma%2520Inclusion%2520Policies%2520final.pdf>.

¹¹⁶ Finanțarea se face la nivel național dar și regional

¹¹⁷ Finanțarea se face la nivel regional

¹¹⁸ Finanțarea se face prin intermediul autorităților naționale

¹¹⁹ European Union, "Working together for Roma inclusion. The EU framework explained," (Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2011)

¹²⁰ European Commission, "Communication from the Commission. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth," (Bruxelles: European Commission, 2010b)

Scăderea ratei sărăciei romilor care este în momentul de față la 84%, creșterea ocupării și accesului la educație secundară și terțiară sunt cuprinse în noua SNIR ca urmare a conformării cu Strategia 2020. În prezent pentru o evaluare a excluziunii sociale se folosește indicatorul AROPE (*At risk of poverty or social exclusion*), definit ca procentul din populație care se află într-una din următoarele trei situații: a) este expus riscului sărăciei definit drept venituri sub nivelul pragului de sărăcie; b) în situația deprivării materiale severe și c) locuirea într-o gospodărie cu intensitate scăzută a muncii contractuale.¹²¹

5. Concluzii

În acest draft de raport am discutat principalele evoluții la nivel instituțional și de politică publică conturate în primele trei decenii de la căderea regimurilor socialiste. În primul deceniu al tranziției, romii au intrat în atenția instituțiilor inter-guvernamentale și a celor neguvernamentale ca urmare a conflictelor interetnice și a potențialelor efecte negative ale migrației acestora spre Occident. În acest sens, primele măsuri au vizat crearea unui cadru instituțional și legal de protejare a drepturilor minorităților. În aceeași perioadă, situația socio-economică a romilor nu a făcut obiectul unor intervenții sistematice din partea autorităților publice, ci mai degrabă a fost apanajul organizațiilor neguvernamentale, care au implementat proiecte cu sprijinul unor finanțatori externi. Multe dintre inițiativele propuse de către organizațiile neguvernamentale au fost preluate de instituțiile publice și transformate în politică publică.

Dacă în prima parte a anilor 1990, actorii naționali și europeni/internaționali au fost mai degrabă interesați de dezvoltarea unei legislații antidiscriminare și protejarea minorităților naționale, odată cu negocierile de aderare la UE ale statelor din Sud-Estul Europei, instituțiile europene au abordat problematica romă în cadrul mai larg al integrării europene, sprijinind statele în curs de aderare să dezvolte strategii la nivel național. În acest context, pe lângă politicile antidiscriminare, este recunoscută situația socio-economică dificilă a romilor, iar Strategiile de îmbunătățire a situației romilor sunt obligate să țină seama de decalajele dintre romi și neromi în patru domenii considerate cruciale: educație, sănătate, locuire și ocupare. Alături de abordarea problematicii în strategii naționale, romii au devenit grup țintă și al programelor europene de

¹²¹ Sorin Căe et al., "Politici de incluziune a romilor în statele membre ale Uniunii Europene," (București: Institutul European din România, 2014)

incluziune socială, al Decadei de Incluziune a Romilor – un efort al Fundației pentru o Societate Deschisă și al Băncii Mondiale, sprijinită de organizațiile inter-guvernamentale dar și a politicilor de incluziune sprijine de Comisia Europeană. Deși se poate observa o implicare masivă a instituțiilor europene și guvernelor naționale în îmbunătățirea situației romilor, lipsa unor rezultate concrete a condus la criticarea acestor politici și programe ca fiind de cele mai multe ori incoerente, nesustenabile, punctuale și mai ales neintegrate. Astfel, lipsa rezultatelor vizibile ale programelor/proiectelor de incluziune a minorității rome reiterează excluziunile socio-economice și politice, facilitând apariția retoricii xenofobe și rasiste în multe state din Europa Centrală și de Est dar și din Vestul Europei.

6. Bibliografie:

- Agencia Națională pentru Romi, *Analiza implementării strategiei guvernului nr. 1221/2011*. București: Agenția Națională pentru Romi, 2015.
- Banca Mondială, *Studiu de diagnosticare și consultanță pentru politicile de sprijinire a incluziunii romilor din România*. Washinton: The International Bank for Reconstruction and Development, 2014a.
- Berescu, Cătălin, Mariana Celac, Oana Ciobanu și Cosmin Manolache. *Housing and Extreme Poverty. The Case of Roma communities* București: Ion Mincu University Press, 2006.
- Bleahu, Ana. "Political Participation of Roma Minorities from perspective of Romanian Integration into European Union." Romani Criss, 2005.
- Bourdieu, Pierre. *Limba și putere simbolică*. București: Editura Art, 2012.
- Cace, Sorin, Gabriela Neagu, Cristina Raț și Ana Ivasiuc, *Politici de incluziune a romilor în statele membre ale Uniunii Europene*. București: Institutul European din România, 2014.
- Cace, Sorin, Gelu Duminiță și Marian Preda, (coord.). *Evaluarea Programelor pentru Comunitățile de Romi din România*. București: Agenția de Dezvoltare Comunitară "Împreună", 2005.
- Conference of the Security and Co-operation in Europe, *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*. Copenhaga: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 1990.
- Copoeru, Luciana, Viorica Pop și Paul Vermeulen, *Raport de evaluare și monitorizare a programului "A doua șansă" în România*. București: Ministerul Educației și Cercetării, 2007.
- Council of Europe, *Education for Roma Children in Europe. Text and activities of Council of Europe concerning education*. Bruxelles: Council of Europe, 2006.
- Deacon, Bob. "Eastern European welfare states: the impact of the politics of globalization". *Journal of European Social Policy*, 10, no. 2, (2000): 146-61.
- Dediu, Marcel. "Rolul instituțiilor internaționale în reformarea politicilor publice pentru romii din România" în *Politici publice și administrație publică* Florin Bondar (coord.), 167-99. Iași: Polirom, 2007.

- Duffield, Mark. *Global Governance and the New Wars. The Merging of Development and Security*. London and New York: Zed Books, 2001.
- Duminică, Gelu, and Ana Ivăsiuc, *O școală pentru toți? Accesul copiilor romi la o educație de calitate*. București: UNICEF, 2010.
- ENAR, *Racism and related discriminatory practices in Romania*: European Network against Racism, 2012.
- European Commission, *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*. Brussels: European Commission, 1998.
- European Commission, *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*. Brussels: European Commission, 2000e.
- European Commission, *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*. Brussels: European Commission, 2001b.
- European Commission, *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*. Brussels: European Commission, 2003b.
- European Commission, *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*. Brussels: European Commission, 2002.
- European Commission, *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*. Brussels: European Commission, 1999.
- European Commission. *Communication from the Commission. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Bruxelles: European Commission, 2010b.
- European Commission. *Report on the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies 2015* Brussels: European Commission, 2015.
- European Commission., *Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions steps forward in implementing national roma integration strategies* Brussels: European Commission, 2013.
- European Commission., *Report on the implementation of the EU framework for National Roma Integration Strategies*. Brussels: European Commission, 2014.
- European Roma Rights Centre, *Stare de impunitate. Incalcarea drepturilor omului - cazul romilor din România*. Budapest: European Roma Rights Center, 2001.
- European Union, *Working together for Roma inclusion. The EU framework explained*. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2011.
- FRA și UNDP, *The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance*. Luxembourg: Fundamental Rights Agency and United Nations Development Programme, 2012.
- FRA, *EU-MIDIS II. Al doilea sondaj privind minoritățile și discriminarea în Uniunea Europeană. Romii – rezultate selectate*. Luxemburg: Agenția Uniunii Europene pentru Drepturi Fundamentale 2016.
- Giurca, Daniela, (coord.). *Incluziunea romilor din România: politici, instituții, experiențe*. Constanța: Editura Dobrogea, 2012.
- Guy, Will. "EU Initiatives on Roma: Limitations and Ways Forward" în *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization and the Neoliberal Order*, Nando Sigona și Nidhi Trehan (coord.), 23-50. UK: Palgrave Macmillan, 2009a.
- Horváth, István (coord.). *Raport de cercetare – SocioRoMap. O cartografiere a comunităților de romi din România*. Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2017.

- Ionescu, Mariea și Simona Stănescu. *Politici publice pentru romi. Raport de evaluare a programelor naționale finanțate de Uniunea Europeană pentru incluziunea romilor*. București: Pro Universitaria, 2014.
- Ionescu, Mariea. "Romii ca minoritate națională în România, în perioada 2004-2007" în *Politici de incluziune socială în perioada de criză economică*, Cătălin Zamfir, et al. (coord.), 168-84. București: Expert, 2010.
- Jigău, Mihaela, Mihai Surdu, Magda Balica, Ciprian Fartușnic, Irina Horga și Laura Surdu, *Participarea la educație a copiilor romi. Probleme, soluții, actori*. București: Ministerul Educației și Cercetării; Institutul de Cercetare a Calității Vieții; Institutul de Științe ale Educației; UNICEF, 2002.
- King, Ronald și Cosmin Gabriel Marian. "Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania". *East European Politics and Societies*, 26, no. 3, (2012): 561-88.
- McMahon, Patrice. "Managing Ethnicity : The OSCE and Trans-National Networks in Romania". *Problems of Post-Communism*, 52, no. 1, (2005): 15-27.
- Messing, Vera. "Methodological puzzles of surveying Roma/Gypsy populations". *Ethnicities*, 14, no. 6, (2014): 811-29.
- Meyer, Jacy. "A Decade of Work: Roma in the EU". *The New Presence* no. 4, (2010): 42-52.
- Ministerul Educației Naționale și Cercetării Științifice. *Ordin cadru privind interzicerea segregării școlare în unitățile de învățământ preuniversitar*. Ministerul Educației Naționale și Cercetării Științifice 2016.
- Ministerul Educației Naționale. *Strategia privind reducerea părăsirii timpurii a școlii în România*. Ministerul Educației Naționale, 2014.
- Moisă, Florin, Daniela Tarnovschi, Claudiu Ivan, Adrian Marin, Diana Lăcătuș și Radu Lăcătuș, *Strategii DA, finanțare NU. Mecanismele de finanțare a politicilor publice pentru romi în România*. Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Comunitățile de Romi, 2016.
- Moisă, Florin, Iulius Albert Rostas, Daniela Tarnovschi, Iulian Stoian, Daniel Rădulescu, and Tania-Ștefania Andersen., *Raportul societății civile asupra implementării Strategiei Naționale de Integrare a Romilor și a Planului de Acțiune al Deceniului în România*. Budapesta: Fundația Secretariatului Deceniului de Incluziune a Romilor, 2012.
- Moisă, Florin, Iulius Albert Rostas, Daniela Tarnovschi, Iulian Stoian, Daniel Rădulescu și Tania-Ștefania Andersen, *Updated Civil Society Monitoring Report on the implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 and 2013 in Romania*. Budapest 2013.
- Moisă, Florin. "Politici publice pentru romi" în *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*, Levente Salat (coord.), 235-49. Cluj-Napoca: Fundația CRDE și ISPMN, 2008.
- National Agency for Roma, *Decade of Roma Inclusion 2005-2015. 2011 Progress Report*. Bucharest: National Agency for Roma, 2011.
- National Democratic Institute, *Assessment and barriers to Roma political participation in Romania*. Washington: National Democratic Institute for International Affairs, 2009.
- National Democratic Institute, *Roma Political Participation in Romania*. Washington, D.C.: National Democratic Institute for International Affairs, 2003.
- National Democratic Institute., *Decade of Roma Inclusion. Executive Summary*. Bucharest: National Agency for Roma, 2007.
- OSCE, *Implementation of the Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti Within the OSCE Area*. Warsaw: OSCE/ODIHR, 2008.

- Pajic, Catherine. "Mechanisms to Improve the Political Participation of Roma in Central and Eastern Europe". *Roma Rights. Journal of the European Roma Rights Centre*, 1, no. 1, (2012): 27-38.
- Prisacariu, Roxana. "Roma political participation in Romania - from presence to influence." University of Fribourg: Institute for Federalism, 2013.
- Ram, Melanie. "Anti-Discrimination Policy and the Roma: Assessing the Impact of EU Enlargement". *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 3, (2007): 491-513.
- Ram, Melanie. "Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania". *Studies in Comparative International Development*, 38, no. 2, (2003): 28-56.
- Ram, Melanie. "Interests, Norms and Advocacy: Explaining the Emergence of the Roma onto the EU's Agenda". *Ethnopolitics*, 9, no. 2, (2010): 197-217.
- Ram, Melanie. "Legacies of EU Conditionality: Explaining Post-Accession Adherence to Pre-Accession Rules on Roma". *Europe-Asia Studies* 64, no. 7, (2012a): 1191-218.
- Ram, Melanie. "Roma advocacy and EU conditionality: Not one without the other?". *Comparative European Politics*, 9, no. 2, (2011): 217-41.
- Ram, Melanie. "Romania: From laggard to leader?" în *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, Bernd Rechel (coord.), 180-94. London and New York: Routledge, 2009b.
- Revengea, Ana, Dena Ringold și William Tracy, *Poverty and Ethnicity. A Cross-Country Study of Roma Poverty in Central Europe*. Washington DC: The International Bank for Reconstruction, 2002.
- Ringold, Dena, Mitchell Orenstein și Erika Wilkens, *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington: International Bank for Reconstruction, 2005.
- Ringold, Dena, *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2000.
- Roma Education Fund, *Annual Report. 2012*. Budapest: Roma Education Fund, 2012.
- Roma Education Fund, *Country Assessment. Romania*. Budapest: Roma Education Fund, 2011.
- Rostas, Iulius. "Roma Participation: From Manipulation to Citizen Control". *Roma Rights. Journal of the European Roma Rights Centre*, no. 1, (2012): 3-7.
- Rostas, Iulius. "The Romani Movement in Romania: Institutionalization and (De)mobilization " în *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization and Neoliberal Order*, Nando Sigona și Nidhi Trehgan (coord.), 159-85. UK: Macmillan Publishers Ltd, 2009.
- Rughiniș, Cosima. "The forest behind the bar charts: bridging quantitative and qualitative research on Roma/Tigani in contemporary Romania". *Patterns of Prejudice*, 44, no. 4, (2010): 337-67.
- Sigona, Nando și Nidhi Trehan. (coord.). *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order*. New York: Palgrave Macmillan, 2009a.
- Stoica, Cătălin Augustin, and Marius Wamsiedel., *Inequity and Inequality. Teacher Absenteeism, Romani Pupils and Primary Schools in Romania*. Budapest: Roma Education Fund, 2012.
- Surdu, Laura, Eniko Vincze și Marius Wamsiedel, *Roma School Participation, Non-Attendance and Discrimination in Romania*. București: UNICEF, 2011.
- Surdu, Mihai și Judit Szira, *Analysis of the impact of affirmative action for Roma in high schools, vocational schools and universities*. Budapest: Roma Education Fund, 2009.
- Surdu, Mihai. *Those Who Count. Expert Practices of Roma Classification*. Budapest: Central European University Press, 2016.

- Tarnovschi, Daniela, Ana Maria Preoteasa și Monica Șerban, *EU INCLUSIVE. Tranfer de date și experiențe privind integrarea pe piața muncii a romilor între România, Bulgaria, Italia și Spania: situația romilor în 2011. între incluziune socială și migrație*. Constanța: Fundația Soros România, 2012.
- UNDP, *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*. Bratislava: UNDP, 2006.
- UNDP, *Avoiding the Dependency Trap. The Roma in Central and Eastern Europe*. Bratislava: United Nations Development Programme, 2002.
- Vâlceanu, Daniel-Gabriel, Bogdan Suditu, Georgiana Toth și Cristina Ivana. "Housing inequalities regarding the informal settlements in Romania". *Romanian Review of Regional Studies*, 11, no. 1, (2015): 89-100.
- van Baar, Huub. "Romany Countergovernmentality through Transnational Networking." In *Oxford Symposium on (Trans-) Nationalism in South East Europe*. University of Oxford, 2005.
- Voiculescu, Cerasela. *European social integration and the Roma: questioning neo-liberal governmentality*. Abingdon and New York: Routledge, 2017.
- Wolfensohn, James și George Soros. *Why Roma Matter?*. World Bank, 2003, <https://www.project-syndicate.org/commentary/why-europe-s-roma-matter?barrier=accesspaylog>.
- Zamfir, Cătălin și Elena Zamfir. *Țigani în ignorare și îngrijorare*. București: Alternative, 1993.
- Zamfir, Cătălin și Marian Preda, (coord.). *Romii în România*. București: Expert, 2002.
- Zamfir, Cătălin, *Evaluarea capacității Agenției Naționale pentru Romi*. București: Institutul de Cercetare a Calității Vieții, 2014.